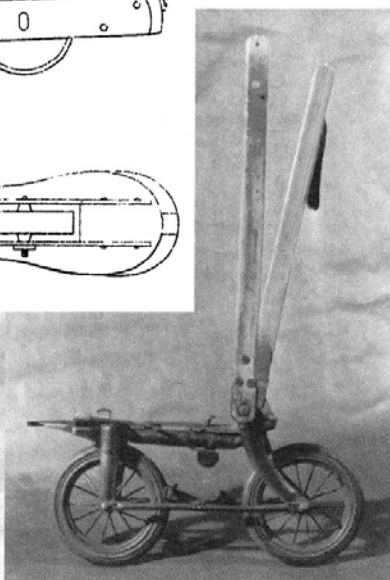
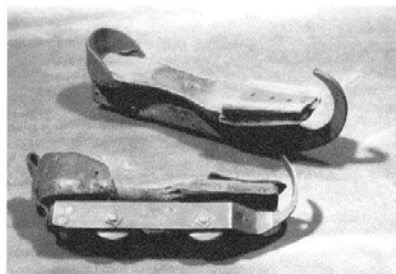
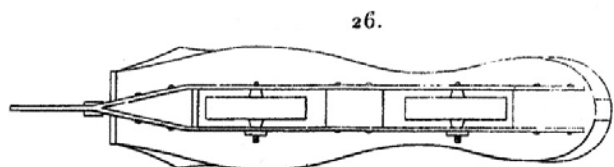
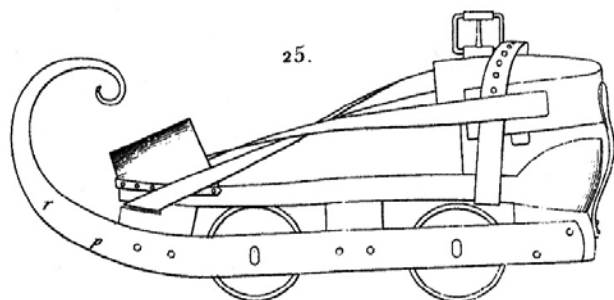

KOUWE DRUKTE

uitgave van

De Doolster
verzamelkring

3e jaargang - nummer 8 - april 2000

Omslagillustraties

We zouden er een keer een artikeltje aan wijden, de skeeler. Anrie Broere vond zoveel materiaal dat hij er gemakkelijk een halve *Kouwe Drukke* mee kan vullen. In etappes dan maar: in dit nummer de ontwikkeling tot 1900, een mooi rond getal. Honderd jaar terug had de skeeler dus al tal van gedaantewisselingen ondergaan. Lezers die uit eigen collectie aanvullingen stuurden - waarvoor hartelijk dank - zullen dus moeten wachten tot het septemhernummer voordat het aan bod komt. Dat geldt eigenlijk ook voor andere onderwerpen: er is zoveel kopij, dat het wel eens een tijdje blijft liggen. Wat een weelde! Toch blijven sturen, want zoals je ook in dit nummer weer kunt lezen, kan het net de ontbrekende schakel zijn voor een afgerond verhaal.

Op de achterzijde een advertentie uit 1894 van de energieke schaatsenmaker Gorter uit Zwolle, waaruit blijkt dat hij vóór de opening van de Herculesfabriek al machinaal noren vervaardigde. Daar bleef het overigens niet bij, lees zelf maar ...

Een greep uit de inhoud

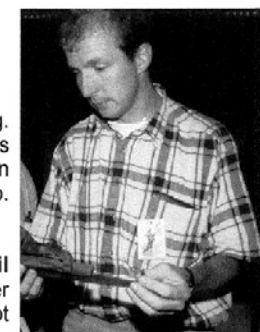
	blz.
Lang leve de vrije markt?	3
Gepatenteerde schaatsen van Albert Stotz - Stuttgart	4
Stempelkaart (16) - Fred van der Meer	5
Belgische schaatsenmakers (2) - Metalco uit Nieuwpoort	6
Nogmaals Malderen	8
Oproep inventarisatie schilderijen	8
Het Krabbelbaantje (2) - Moonta - alias Jelle - Riemersma	9
Rekening van A.K. Hoekstra	13
Oproep Nederlandse schaatsen en schaatsenmakers	14
Oproep Duitse schaatsenmakers	14
De geschiedenis van de skeeler (1)	15
Vitrine 8 - kleurenfoto's van skeelers en schaatsen	20
Wintersporten op tegels (7)	22
Baanvegerij (4) - De enquête in Noord-Holland - 1902	24
Van haver tot Gorter (2)	28
De Rodenhuis-Kingmaschaats	31
Stempelkaart (17) - Jan Bruins	32
Op de schaats van Rotterdam naar Gouda	33
IJswegenkaarten	36
Boek-en-zopie	36
Van de redactie	39

Bijlage:

Een voorlopig overzicht van ijswegenkaarten.
Zie toelichting op blz. 36.

Boek-en-zopie wordt voortaan verzorgd door Tom Streng. Al blijft iedere bijdrage van buitenstaanders welkom, zoals ook in dit nummer het geval is. Uit de overvloed aan publicaties vallen met name twee Duitse boeken op. Hadden we nou maar beter ons best gedaan op school ...

De **voorjaarsbijeenkomst** in IJlst en Sneek op 8 april was met de opkomst van 55 verzamelaars - waaronder veel nieuwe gezichten - met hun aanhang een groot succes. Daar kunnen de organisatoren, Wiebe Wijnja en Frits Boschma, met recht een goed gevoel over hebben.

Tom Streng op de bijeenkomst in Lelystad

Lang leve de vrije markt?

Ja. Mits. Einde voorwoord.

Gekheid natuurlijk, ik kan deze titel, die je trouwens eerder op de financiële pagina van je krant zou verwachten, maar beter even toelichten.

Op de najaarsbeurs in Utrecht hebben een aantal verzamelaars goede zaken kunnen doen. Haije Kedde stond er met de schaatsen van Jan Bruins uit Westerbork, die hij had opgekocht. Vooral kleinere verzamelaars vonden de prijzen pittig, maar volgens anderen viel dat nog wel mee. Kedde had ze natuurlijk ook niet voor niks gekregen en weet als geen ander wat een paar zeldzame exemplaren waard zijn. Over prijsopdrijving moeten we ook niet zeuren, want die werken we zelf in de hand. Als je het te gek vindt worden, moet je je verstand gebruiken en afhaken. Lang leve de vrije markt? Ja, maar nu die mits.

Omdat zo'n beurs in principe vrij toegankelijk is voor iedereen, verdwijnt er ook nog wel eens wat naar het buitenland. Ik ben er niet bij geweest, maar kan me wel iets voorstellen bij het verhaal over een Amerikaanse antiekhandelaar die met haar afgeladen winkelwagentje vol schaatsen naar buiten crost.

Moeten we ons zorgen maken om cultureel erfgoed dat ons op die manier door de vingers glipt? Niet als het om houtjes gaat, waarvan je bij elke rommelzaak een kist vol onder het stof ziet staan. Wel als het bijzondere Nederlandse merken of modellen betreft en we de kans niet eens hebben gehad om ze te kopen. Want zo'n beurs mag dan wel vrij toegankelijk zijn, we zijn er niet allemaal gelijk aan de beurt. We kunnen het Haije Kedde niet kwalijk nemen dat hij zo zijn netwerken, zijn contacten heeft, maar het is knap lullig als je daar niet bij hoort en naast het potje piest.

Het is toch al zo'n hijgerig gedoe, zo'n beurs. Om te beginnen moet je je in zeven bochten wringen om er op vrijdag (!)

op tijd bij te zijn. We kennen allemaal de sluiptwegen die verzamelaars bereid zijn te bewandelen: zelf een kraampje huren of een standhouder helpen opbouwen om maar niets te missen. Gewoon honderd gulden schuiven aan de poort schijnt tegenwoordig ook te kunnen. Heel vermakelijk allemaal, maar het neemt niet weg, dat je eenmaal binnen niet eens de tijd krijgt om een koop rustig te overwegen. Snel toehappen is het devies, anders is een ander je voor. Het risico van spijt achteraf, vanwege een onopgemerkte beschadiging of een prijs die je bij nader inzien toch te gortig vindt, neem je letterlijk op de koop toe.

Is er een alternatief?

Stel dat Jan Bruins (of Haije Kedde in tweede instantie) de partij ter veiling had aan-geboden. Bij een veilinghuis komt daar voor beide partijen veel opgeld overheen, maar bij de Poolster ligt dat wat anders. Stel dat wij samen met de verkoper alle aangesloten verzamelaars hierover tijdig hadden geïnformeerd, dat iedere belangstellende een beknopte beschrijving van de schaatsen had kunnen bestellen en de kijkdag had kunnen bijwonen ... De handelswaar zou er naar mijn idee niet goedkoper op zijn geworden. Een veiling werkt prijsopdrijving immers eerder in de hand. Alleen maar gunstig voor de verkoper lijkt me, die zich toch al had kunnen indekken door fikse vraagprijzen te hanteren voor de topstukken. Zou ik ook doen. De koper heeft nu echter wel de tijd gekregen om een verantwoorde afweging te maken en bovendien hebben we allemaal - onze bankrekeningen even buiten beschouwing gelaten - een gelijke kans gehad.

Met zo'n gevarieerde en enthousiaste club kopers zou er weinig onverkocht blijven en dus ook niet uit ons zicht verdwijnen. Daar komt bij dat we - afgaande op de proefveiling van 2 oktober jl. - met z'n allen ook nog eens een leuke dag hadden gehad.

Niko Mulder

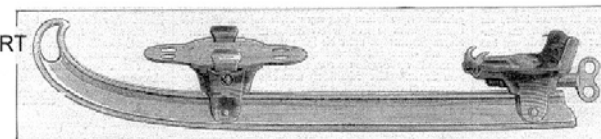
Patent' Schlittschuh A. Stotz, Stuttgart

De Albert Stotz-fabriek werd in 1860 opgericht als ijzergieterij in Stuttgart.

Nadat de eigenaar A. Stotz de hier afgebeelde schaats uitgevonden had, vroeg hij er op 12 december 1867 in dezelfde plaats een patent voor aan bij de "Königlichen Stadt-Direktion".

Op 27 januari 1868 werd het gewenste patent door het Ministerie van Binnenlandse Zaken toegekend. Het fabrieksmerk boven in de hielplaat luidt:

A.STOTZ. STUTTGART
PATENT
BREVETE
SCDC

Schaats van Stotz - schets van Kolb. Uit: Ueber Land und Meer - 1870

Behalve de kunstschaats (in kleur op pag. 21) heeft A. Stotz nog twee modellen gefabriceerd, voor het hardrijden (Schnellauf) en om een baantje te trekken (Normallauf).¹

De verkoop verliep via de vestiging van Georg Gutbrod in Stuttgart (zie afb. 2).

Advertentie van wederverkoper Gutbrod voor de gepatenteerde schaatsen van Stotz. Collectie Fred de Vegt

Vanaf 1877 werd de afzet van deze schaatsen sterk ingekrompen, omdat de concurrentie van de Amerikaanse Halifaxschaats merkbaar werd op de Duitse markt. Daarbij kwam nog dat de zachte winters in de jaren 1872 / 73 / 76 / 80 en 81 de afzet afremden. In 1890 werd de productie van schaatsen vanwege problemen met de verkoop helemaal gestaakt.

Fred de Vegt

¹ In het artikel *Der Schlittschuhlauf* uit het blad *Ueber Land und Meer* (1870) beweert Max Wirth dat de drie verschillende typen schaatsen op zijn voorstel zijn gemaakt.

Hij geeft aan dat schaatsen uit de handel destijds eigenlijk geen vaste ronding kenden voor een bepaald doel, je kon er zowel mee hardrijden als kunstrijden. Sterker nog, zelfs bij schaatsen van hetzelfde paar kon de ronding uiteenlopen. Toen Wirth van Stotz hoorde over diens nieuwe manier van bevestigen nam hij de gelegenheid waar en

vertelde hem over zijn experimenten van de afgelopen dertig jaar. We citeren: 'Het resultaat was, dat de heer A. Stotz nu als eerste drie verschillende soorten schaatsen fabriceert, waarvan elk bepaalde eigenschappen voor een bepaald doel heeft, namelijk een voor het hardrijden, een voor het kunstrijden (Bogenfahren), en een "Normalschlittschuh". De ijzers zijn natuurlijk niet langer "gerinnelt" maar glad en een beetje hol geslepen, waardoor - ook bij het kunstrijden - meer houvast wordt verkregen.' Later zou Max Wirth o.a. nog op de voorgrond treden als één van de schrijvers van het standaardwerk *Spuren auf dem Eise* uit 1881. (NM)

Stempelkaart (16)

Naam: **F.G.J. van der Meer**
Westlander 3
2636 CW SCHIPLUIDEN
0153-809180

Voormalig beroep: rozenkweker

Verzamelaar: sinds ± 1980

Lid Poolster: sinds ± 1985 via Elfstedenwinnares Tineke Dijkshoorn

Topschaats: Leeuwenberg Delft
mijn verzameling bestaat uit enkele honderden schaatsen, kleding, bekers, boeken, platen, enz.

Bijzonder document: notulenboeken van IJssvereniging IJslust ± 1890-1960

Bijzonder boek: *Hoe koud het was en hoe warm. Gedenkboek van den winter 1928-1929.* Uitgave Koninklijke Fabriek F.W. Braat N.V. Delft

Ander topobject: schaatsen van Van den Bosch uit Schipluiden;
de kleding van Tineke Dijkshoorn gedragen tijdens haar Elfsteden-overwinning

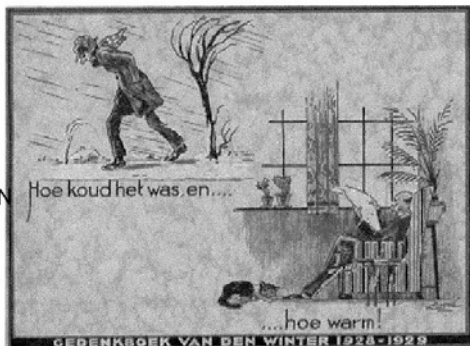
Belangstelling: alles wat winter is

Kouwe Druk: ga zo door

Houd 'm vrij! Zaterdag 7 oktober 2000 - jaarlijkse Poolster-bijeenkomst

De eerste zaterdag van oktober is de vaste dag voor onze ruil- en expositiebijeenkomst.

Meer informatie in het septembernummer. Nu alvast noteren in je agenda.

Belgische schaatsenmakers (2) - Metalco uit Nieuwpoort

Op zeer eenvoudig drukwerk begeeft de firma Métal-Nieuport zich met de opzinszin 'Groote vorst is in aantocht' niet alleen op het gladde ijs van de weersvoorspelling maar ook op nieuw terrein. Naast hun Belgisch model vervaardigen ze 'dit jaar' ook het 'Hollandsch formaat'. Het document is helaas ongedateerd, het geboortjaar van deze houten schaats, 'die in geener mate de buitenlandsche fabricatie moet onderdoen' blijft daarom onbekend, maar ligt volgens mij in de twintiger of dertiger jaren.

Dat het om meer gaat dan een gewone dorpsmederij blijkt uit de omschrijving 'MANUFACTURE DE QUINCAILLERIE' (ijzerwarenfabriek) en het stempel 'METALCO NIEUPOORT'. De brief is ondertekend door ene Sijmoens.

Op een gele bijlage met hetzelfde briefhoofd (zie pagina 7) zijn beide modellen afgebeeld: het nieuwe product met veiligheidsknop (No. 1) en het oude met een soort Wichers-de-Saliskrulletje (No. 2). In de omschrijving lezen we dat de schaatsen 'Breede kloke nestels' en 'DIKKE stalen belegseis' hebben. Gelukkig biedt de Franse vertaling hier uitkomst: nestels komt overeen met riemen (lint?) en met belegseis worden de ijzers bedoeld.

Toen René Diekstra en ik op woensdag 22 december 1999 bij vriezend weer en stemmig ochtendrood het badplaatsje Nieuwpoort binnenreden konden twee postbestellers op afgeladen fietsen ons vertellen dat Meco (latere naam van Metalco) al zo'n vijftien jaar niet meer bestond. "Voor sloten moet ge bij Litto zijn." Na uitleg bleek dat het voormalige pand van de ijzerwarenfabriek 400 meter verderop aan de Albert I-laan lag. De vroege vogels van de

Bandencentrale die daar nu gevestigd is, konden dat beamen: de slotenmakerij Meco was destijds failliet gegaan. Dat er hier ook schaatsen zijn gemaakt, nee dat wisten ze niet. Dood spoor.

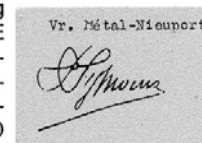
Het wakkere meisje aan de balie van het Bureau voor Toerisme en Cultuur kon ons vertellen dat Mw Hogie, privé-secretaresse van de burgemeester, vroeger nog voor Meco had gewerkt. We konden het binnenshuis redden: trap op, wachtzaal door en wat schoorvoetend presenteren we onszelf in de deuropening van haar kantoor. Nicole Hogie was secretaresse bij Meco totdat het bedrijf in 1983 is opgeheven. Haar vader werkte er in de verzendingsdienst en kon bevestigen dat er voor de oorlog 'schaatsen' werden gemaakt. Na de oorlog is men daarmee gestopt.

Het bedrijf is opgericht door ene Louis Sijmoens (van de handtekening op het drukwerk?) en diens broer. Het is niet bekend wanneer precies en of er van meet af aan al schaatsen werden gemaakt. Voor informatie uit de eerste hand zijn we net te laat: de laatste Sijmoens is eerder in 1999 overleden ...

Naderhand is het bedrijf een paar keer in andere handen overgegaan. Jeremie Gouwmy en René Bellefroid hebben er een N.V. van gemaakt. Schaatsenmaker Marcel de Boeck uit Malderen (zie *Kouwe Druk* 7) betrok zijn ijzers van deze N.V. Meco S.A.

De zoon van René Bellefroid, die zelf ook een slotenmakerij heeft onder de naam 'Metalco West' (!), wist ons te vertellen dat zijn jongere broer nog een paar schaatsen in zijn bezit heeft, als aandenken aan de nevenactiviteit van zijn vader.

Dat moet de enig overgebleven herinnering aan de Nieuwpoortse schaatsenmakerij zijn. Verder speuren bij een plaatselijk museum, de Openbare Bibliotheek en een rommelzaak leverde ons in ieder geval niets op.

MÉTAL - NIEUPOORT

SOCIÉTÉ COOPÉRATIVE

MANUFACTURE DE QUINCAILLERIE

COMPTE CH. POSTAUX N° 284231

TÉLÉPHONE N° 253

ROUTE DE NIEUPOORT-BAINS

BANQUE HANDEL EN NIJVERHEID, NIEUPOORT

REGISTRE DU COMMERCE : FORMULE N° 3041

N° 1 HOLLANDSCH MODEL

N° 2 BELGISCH MODEL

Gewaarborgd on fyn afgewerkt .
Sterke lederen riemen ,
Breede kloekke nestels .
Stalen belogssels
Vraag pryzen zonder uitsel.

N° 1 FACON HOLLANDAISE

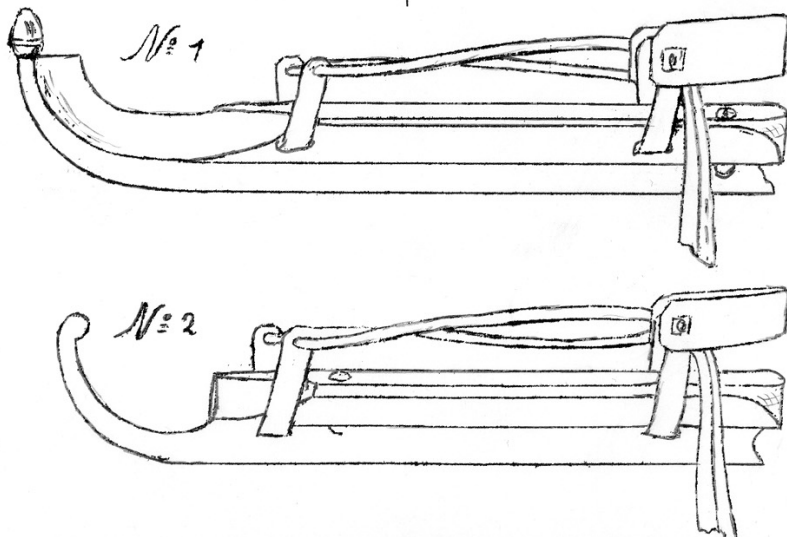
N° 2 FACON BELGE

Qualité fine et très soignée .
Courroies solides .
Lanières larges ,
Aciers lourds .
Demandez immédiatement les prix.

LATEN

POINTURES

24 26 28 30 32 ctm.

Brochure van de firma Métal-Nieuport uit Nieuwpoort, België. Vermoedelijk 1920-1930. Collectie Mulder
No. 2 Belgisch model komt overeen met schaatsen van De Boeck uit Malderen (zie blz. 8)
Wie heeft er een exemplaar van No. 1 Hollandsch model in zijn collectie?

Nogmaals Malderen

Op de terugweg van Nieuwpoort naar Eindhoven hebben we Malderen nog even aan-gedaan. Overigens niet alleen om het vorige nummer van *Kouwe Drukte* af te geven: ik werd geplaagd door een paar vragen en René wilde er wel eens op zolder kijken ...

Aan het eind van het liedje zeulden we met een paar loeizware kisten met schaatsijzers en losse houtjes de trap af. Allemaal restanten, inmiddels bedekt onder een dikke laag stof.

Volgens Emiel de Boeck stamt het beeldmerk van de firma (steigerend paard met de letters D B M) in ieder geval niet uit de tijd van Van den Brande en Van Doren. Het staat voor De Boeck Malderen. Het paard is door zijn vader, Marcel de Boeck, die boerenzoon was, als logo gekozen. Met mijn opmerking op blz. 2 van het vorige nummer zat ik er dus naast.

Bedrukt verpakkingsmateriaal en een eigen stempel hebben ze nooit gehad.

Het opvallende groene canvas dat als schaatsband diende, werd normaliter als rolluikenlint gebruikt. Vlaamser kan het al niet.

Vioolvormige schaatsen (zie foto op blz. 32 van *Kouwe Drukte* 7) blijken hier toch ook te zijn gemaakt. We vonden ze - ter illustratie van Emiel's woorden - terug tussen de restanten. Evenals schaatsen met een rood voetblad en een vrij zwaar model met een klein krulletje. Schaatsen met geribbeld voetblad, die qua uitvoering exact overeen komen met de modellen van Van den Brande en later De Boeck, zaten niet in de kisten, maar komen hier waarschijnlijk ook vandaan.

Er gingen in Malderen overigens niet uitsluitend 'schofferduine' van eigen makelij de deur uit: De Boeck verkocht ook geheel stalen modellen van Godfrin. Maar hiermee zijn we aan de derde en laatste (?) Belgische schaatsenfabrikant toegekomen. Mogen we die opzouten tot het volgende nummer?

Niko Mulder

Schaatsen op doek

De heer Korf, in functie bij de Friesche IJsbond en sinds kort aangesloten bij de Poolster, is bezig met een inventarisatie van schilderijen met afbeeldingen van schaatsers. Wie kan hem helpen aan de volgende gegevens:

Titel schilderij
Jaartal van het werkstuk
Afmetingen
Naam schilder + geboorte- en sterfdatum
Techniek
Vindplaats van het schilderij

Reacties aan:

J.K. Korf
Tjessingawei 4
9027 BH HIJLAARD
tel. 058 - 2519738

Schilderij van Hanicotte - begin 20e eeuw - Zuiderzeemuseum

Het Krabbelbaantje

Aflevering 2: Moonta (alias Jelle) Riemersma

Over Friese schaatsenrijders als Zandstra, Ritsma en Postma kunnen wij de lezers van *Kouwe drukte* nauwelijks iets nieuws vertellen. "De mannen van negentig" heten ze in het recent verschenen standaardwerk *Yn streken*, in navolging van "De mannen van tachtig", de kortebaancracks uit de jaren rond 1880/1885. Want zoals nog decennia lang de 'bjusterbaarljke' prestaties van de legendarische ijshelden uit de negentiende eeuw werden geroemd, zo zullen auteurs van schaatsboeken in dit nieuwe millennium nog vaak refereren aan de weergaloze successen van het supertrio Falko, Rintje en Ids. Maar hebben jullie wel eens gehoord van een ander Fries fenomeen: ene Jelle Riemersma? We nemen maar even aan dat er bij de meeste lezers niet onmiddellijk een lampje gaat branden. Dat wordt dan toch wel hoog tijd want wat die Riemersma presteerde, dat is voor de gemiddelde schaatsliefhebber nauwelijks te vatten. Graag stellen wij u daarom in deze tweede aflevering dit personage aan de lezers voor.

Far Out the Long Canal

Wij kozen voor u deze keer een Amerikaans kinderboek, geschreven door een naar de Verenigde Staten geëmigreerde Fries. Het boek heet *Far Out the Long Canal* en verscheen in 1964. Ons eerste exemplaar was overigens een Canadese editie, die in 1980 bij Paideia Press in St. Catharines, Ontario uitkwam. Meteen een bewijs dat de verspreiding van dit boek niet beperkt bleef tot de USA. Veel intrige-

render is natuurlijk dat er ook een Nederlandse vertaling van dit boek bestaat. We hebben het dan over *Scherpe schaatsen... verre vaarten*, uitgegeven bij Uitgeverij Maatschappij West-Friesland in Hoorn. (Opm. red.: Er is ook een Duitse versie onder de titel *Maarten der Eisläufer*). Hoofdpersoon in het boek is Moonta Riemersma, een 9-jarige knaap in Wierum, het noordelijkste dorp van de noordelijkste provincie van Nederland. Dat de auteur uitgerekend dit voormalige vissersdorpje koos als locatie van zijn boek mag nauwelijks verbazing wekken als we bedenken dat Meindert DeJong in datzelfde Wierum ter wereld kwam.

Let overigens even op de Amerikaanse schrijfwijze van de auteursnaam. Het Nederlandse De Jong (twee woorden) heeft plaatsgemaakt voor DeJong. Meindert DeJong emigreerde op 12-jarige leeftijd in 1918 naar de Verenigde Staten. Daar schreef hij vele bekende en bekroonde Amerikaanse kinderboeken. Zijn één jaar oudere broer David Cornel (geboren in 1905) maakte ook naam als letterkundige, maar dan vooral met het schrijven van romans en verzenbundels. Bekend is bijvoorbeeld *With a Dutch accent* (1944) waarin hij afrekent met zijn verleden.

Of het boek van broer Meindert dat we ditmaal als onderwerp kozen ook autobiografische trekjes heeft, weten we niet zeker, maar je zou het bijna wel veronderstellen. Het decor is immers zijn geboortedorp aan de Waddenzee en DeJong zal ongetwijfeld ervaringen uit zijn kindertijd hebben gebruikt bij het optekenen van de

belevissen van de 9-jarige Moonta. Die overigens in de Nederlandse vertaling ineens Jelle heet en dat doet toch heel wat authentieker aan dan die Amerikaanse benaming.

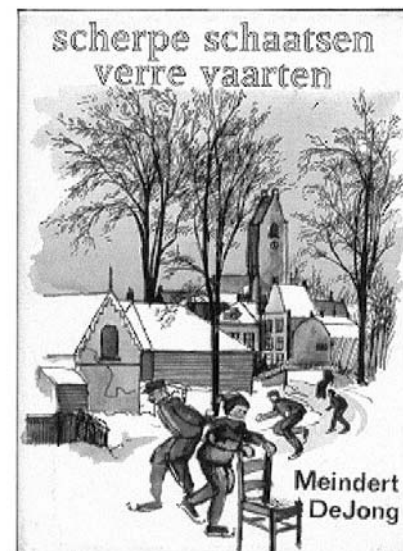
Lezing en herlezing

DeJong beschrijft enkele winterdagen uit het leven van Moonta (alias Jelle) Riemersma. IJs- en schaatspret is in dit boek niet een terloops gegeven, maar hét centrale thema. De auteur laat er op de eerste bladzijde al geen misverstand over bestaan: waar de jonge Moonta woont, leer je schaatsenrijden vóór je kunt lopen. 'Dat was natuurlijk een grapje, maar een trots grapje, met haast een klein beetje waarheid erin.' Helaas kan de hoofdpersoon op zijn negende nog niet schaatsen. Diverse ijsloze winters zijn daaraan debet. En die ene winter waarin er wel een week ijs was, moest Moonta ziek binnen blijven, nadat hij een jaar eerder een zware longontsteking had opgelopen.

In *Far Out the Long Canal* lezen we hoe

De Canadese uitgave van Paideia Press - 1980

Nederlandse bewerking - 1964

Moonta in feite in een/twee dagen schaatsenrijden leert en ook nog meehelpt om zijn grootvader uit een wak te redden. Toen we het boek de eerste keer uit hadden, reageerden we beiden tamelijk identiek. We worstelden een beetje met de geloofwaardigheid. Die Moonta – die we verder toch maar Jelle gaan noemen – kreeg het schaatsenrijden toch wel ontstellend snel onder de knie. Het ene ogenblik krabbelde hij nog ongecontroleerd achter een rood stoeltje en weinige uren later schaatste Jelle al in hoog tempo de vaart uit. Dan mogen zijn vader en zijn moeder de beste rijders van het dorp zijn, dit is wel heel verbazingwekkend. Vandaar onze opmerking aan het begin van deze bijdrage. Diezelfde opmerking ben je geneigd over de weersomstandigheden te maken. Het ene ogenblik (woensdag) trekt de mist nog vanuit de Waddenzee over Wierum, vervolgens gaat het in de nacht van woensdag op donderdag licht vriezen; vriest het een nacht later dat het

kraakt en rijden op zaterdag de vader en grootvader van Jelle langs de Friese elf steden (N.B.: in een tijd waarin de georganiseerde tocht nog niet bestaat). Het gevaar is groot dat je op basis van dat soort gegevens een te vlug oordeel velt over dit boek. Dring je (bijvoorbeeld bij herlezing) iets dieper tot de kern door, dan krijgt deze story ineens iets herkenbaars en groeit de sympathie voor het geschrift. Het jongetje Jelle is bezeten van ijs en schaatsen en wil als het ware wel meehelpen om een ijsvriesje op de sloten te fabriceren. Grappig (en herkenbaar uit onze jeugd) is ook het contrast tussen de strenge hoofdonderwijzer op school en dezelfde sympathieke man op het ijs die dan beslist niet als 'meester' wil worden aangesproken. Op het ijs is immers iedereen gelijk.

The New Church's Pipe

Een vergelijking van de originele Engelse tekst en de Nederlandse bewerking levert geen opzienbarende missers op. Terecht zijn in de Nederlandse uitgave ook de aardige illustraties van Nancy Grossman gehandhaafd. Maar op één punt wint het origineel het met afstand van de vertaling. De Nederlandse titel *Scherpe schaatzen... verre vaarten* doet je niks. Daarentegen slaat de Amerikaanse titel *Far Out the Long Canal* de spijker exact op zijn kop. Want het boek ontleent zijn charme voor een groot deel aan de lading die in die titel verpakt zit: daar in de verte, helemaal aan het eind van de lange vaart. Jelle's vader belooft zijn zoon als hij zonder stoel kan schaatsen, dat hij met hem helemaal naar de Nieuwerkerkse Pijp zal rijden. En dat is iets heel bijzonders voor een beginnende. Vanaf dat ogenblik probeert Jelle zich daar voorstellingen van te maken. De Pijp groeit in zijn verbeelding langzamerhand uit tot iets monumentaals. "Helemaal aan het einde van de lange vaart".

Op de zaterdag dat zijn vader en grootvader 'de Elfstedentocht gaan maken' slaagt Jelle er in het schaatsen in hoog tempo onder de knie te krijgen. Diezelfde middag/avond nog gaat hij – bang dat de

Illustratie van Nancy Grossman

dreigende dooi zal toeslaan – in zijn een-tje op zoek naar de Nieuwerkerkse Pijp. Via allerlei omwegen bereikt hij uiteindelijk zijn doel. Dan pas blijkt de 'The New Church's Pipe' slechts een soort stenen brug c.q. gemetselde tunnel te zijn. Daar aangekomen regent het. En komen juist van de andere kant zijn vader en grootvader aanrijden. Grootvader raakt kopje-onder, maar het verhaal heeft natuurlijk een happy end. Zeker als 's avonds ook nog blijkt dat er opnieuw vrieskou op komst is...

Cultuurhistorie

Eigenlijk is het een beetje ongepast dat we inmiddels als volwassenen een aantal kanttekeningen hebben geplaatst bij de verhaallijn en de diverse gebeurtenissen in dit kinderboek. Laten kinderen a.u.b.

zelf beoordelen of een boek hen wel of niet aanspreekt. Of dit nu wel of niet een goed kinderboek is (c.q. was), vinden we totaal niet interessant. Ons gaat het in deze rubriek er in de eerste plaats om te attenderen op interessante kinderboeken

die iets zichtbaar maken van een stukje unieke cultuurhistorie. Juist om die reden kozen we voor *Far Out the Long Canal*. Een boek waarin een geëmigreerde Fries van afstand een heel aardige kijk geeft op ijs- en schaatsbeleving in zijn jeugd.

Aly en Hedman Bijlsma

De Canadese uitgave van *Far Out the Long Canal* (1980) is mogelijk nog verkrijgbaar bij: Inheritance Publications, Box 154, Neerlandia, Alberta T0G 1R0 Canada
Tel + fax: 780-674-3949 of email: inhpubl@telusplanet.net Kosten: ca. 25 gulden (red.)

Poolsterproducties

Geen nieuwe herdrukken deze keer. Oude blijven gewoon bestelbaar.

Uitsluitend voor bij de Poolster aangesloten verzamelaars: maximaal één exemplaar per uitgave.

Nr	Reproductie	Prijs	Besteladres
1	Hoekstra kleurencatalogus, vooroorlogs, 36 blz.	f 23,20	Mulder
3	Collectie Noorse schaatsmusea, 1920, 20 blz. z/w	f 10,00	Mulder
4	Schaatsenmakers Remscheid en omgeving, centrum v.d. Duitse schaatsindustrie, ca. 1750-1975 door W. Blauw en G.W. Locher. 44 blz. z/w	f 12,50	Locher
5	Nooitgedagt kleurencatalogus, ca. 1920, 24 blz.	f 15,00	Mulder

Besteladres Mulder: overmaken op giro 1047338 t.n.v. Niko Mulder, Lelystad.

Houd rekening met enige weken levertijd.

Besteladres Locher: storten op ABN-AMRO 601228855 t.n.v. G.W. Locher, Hengelo.

Oproep Zuid-Hollandse schaatsenmakers

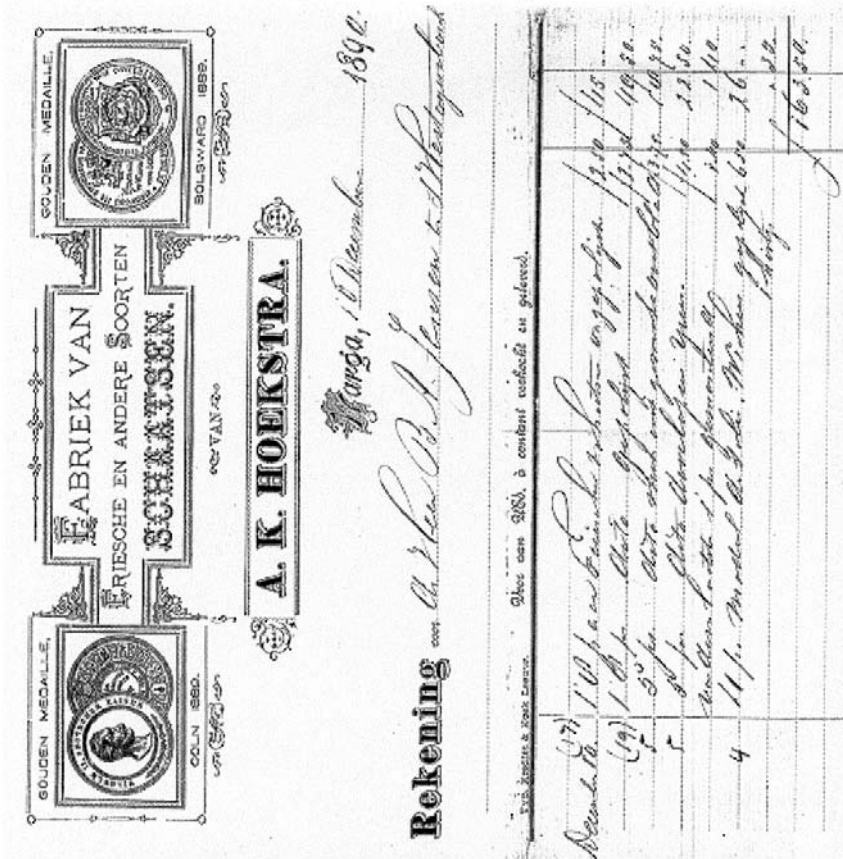
In het decembernummer van *Kouwe Drukke* willen we aandacht besteden aan schaatsenmakers uit de Alblasserwaard.

Willen alle verzamelaars die informatie en/of schaatsen uit deze regio bezitten, contact opnemen met de redactie?

Als de reacties zijn verwerkt worden er eventueel afspraken gemaakt voor interviews of fotosessies. Net zoals bij de 'special' over H.J. Gorter het geval was, heeft een dergelijke opzet alleen kans van slagen met jullie royale medewerking.

Er wordt al voorzichtig gedacht aan een voorjaarsbijeenkomst 2001 in en over dit interessante gebied, waarvan de schaatsenmakerij tot dusverre nogal onderbelicht is gebleven.

Niko Mulder, tel. 0320-251663 // email: ysvogel@compuserve.com

Oproep - maak uniek overzicht Nederlandse schaatsenmakers compleet!

Zoals de meesten van jullie weten ben ik bezig met een tweede boek over schaatsen en schaatsenmakers in heel Nederland. In het boek zullen ongeveer 65 hoofdmodellen beschreven worden, die tussen 1200 en 2000 in Nederland zijn gemaakt. Daarnaast geef ik een overzicht van ongeveer 540 schaatsenmakers die ik in Nederland heb kunnen achterhalen (soms met jullie hulp), inclusief de Friese schaatsenmakers. Poolsterlid Frits Locher uit Hengelo maakt de foto's voor het boek.

Omdat het boek nu in een eindfase komt, wil ik jullie vragen nog één keer je schaatsen na te lopen op merktekens en minder bekende namen, zowel van makers als van verkopers en die aan mij door te geven, zodat ik ze nog kan opnemen en het overzicht nog completer wordt. Het is ook mogelijk dat je van een schaatsenmaker uit je omgeving af weet, zonder dat je daarvan schaatsen hebt of misschien zijn het schaatsen zonder merkteken. Ook als je twijfelt en denkt dat ik dat merkteken of die naam wel ken, laat het dan toch graag aan me weten. Als je een merkteken of naam opgeeft wil je dan het volgende er bij vermelden:

- type schaats, met korte of doorlopende hak
- gesmede punt of koperen knop of anders opgebouwde punt
- aantal riemgaten, en eventueel of er een rond riemgat bij zit
- de vorm van de voetstapel, eventueel houtsoort
- hakschroef.

Waarschijnlijk zal er niet gauw meer zo'n soort boek verschijnen. Daarom is het voor ons allemaal van belang om er nu zoveel mogelijk in op te nemen.
Alvast bedankt voor jullie medewerking.

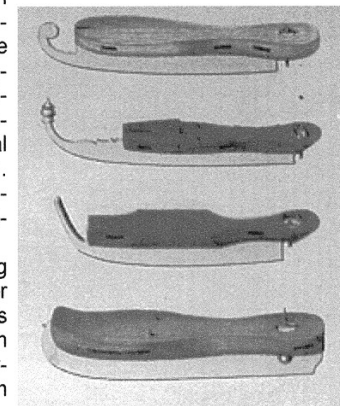
Wiebe Blauw
Endegeesterstraatweg 13
2342 AJ Oegstgeest

tel. 071-5175873
of e-mail: w.blauw@planet.nl

Duitse schaatsenmakers - nog een oproep

Het boekje *Schaatsenmakers Remscheid e.o.* van Wiebe Blauw en Frits Locher heb ik met veel plezier gelezen. Sterker, ik heb met het boekje in de hand, mijn schaatsen nog eens aandachtig bekeken. De namen en merktekens die ik ben tegengekomen heb ik inmiddels aan Wiebe Blauw gemeld. Ik weet bijna zeker dat een groot aantal onder u ook geïnteresseerd is in schaatsmerken. Bij schaatsen op rommelmarkten kom ik tenminste regelmatig schenkels tegen waar de roest gedeeltelijk is weggeschuurd.

Bij deze roep ik u op om ook uw schaatsen nog eens nauwkeurig te bekijken. Ongetwijfeld zijn er namen en merktkens die zelfs Wiebe en Frits niet kennen. Geef uw bevindingen door. De heren Blauw en Locher hebben nu A gezegd, zo verplichten wij ze om in de toekomst B te zeggen in de vorm van een nog uitgebreider boekje.

Illustratie uit:
Schaatsenmakers Remscheid e.o.
Poolsterproductie nr. 4 - zie blz. 12

Nico Pieterman

De geschiedenis van de skeeler (1)

Wanneer dit nummer in de bus rolt ligt er alweer (!) een ijsloze winter achter ons; een goed moment om eens een duik te nemen in de geschiedenis van de skeeler. Skeeleren, een vorm van voortbewegen op 2, 3, 4 of 5 achter elkaar geplaatste wielletjes van kunststof. Deze omschrijving lijkt me belangrijk om een goed begrip te krijgen van wat skeeleren nu precies inhoudt. Bij rolschaatsen staan de wielletjes paarsgewijs naast elkaar, hetgeen veel minder de sensatie van schaatsen op de weg geeft.

De 'prehistorie' van de skeeler

De allereerste skeelers waren heel primitieve rolschaatsen. Men sprak toen trouwens nog niet van skeelers, maar van rolschaatsen. Wanneer de term 'skeeler' voor het eerst gebruikt is, daarover later meer. Wie de eerste rolschaats heeft uitgevonden is niet met zekerheid te zeggen, maar één van de eersten die genoemd wordt als maker is John Joseph Merlin, een Belg, geboren in 1735 in het Waalse stadje Huy bij Luik. Hij was een veelzijdig man, die zich o.a. bezig hield met muziek, enkele jaren in Parijs woonde en zich in 1760 in Londen vestigde. Hij maakte wiskundige instrumenten, horloges en vooral muziekinstrumenten. Enige tijd na zijn komst in Londen ontwierp hij een paar rolschaatsen met metalen wielletjes. Helemaal was hij bedreven in het ontwerpen dan in het rolschaatsen Op zekere dag begaf hij zich naar één van de beroemde 'bals masqués' in de chique woning van een zekere Mrs. Cornely. Hij deed zijn rolschaatsen onder en begon sierlijk rond te draaien, terwijl hij viool speelde. Maar de betovering werd al snel verbroken! Hij was niet in staat te remmen, stootte tegen een kostbare spiegel die in scherven uiteen viel, brak zijn viool en verwondde zichzelf ernstig. Tengevolge van de belangstelling stelde hij daarna al zijn uitvindingen - waaronder natuurlijk ook zijn rolschaatsen - ten toon in een klein privé-museum. Merlin stierf in 1803 in Londen.

Een tweede maker/uitvinder die uit de grijze oudheid tot ons komt is alweer een Belg: een zekere Maximiliaan Lodewijk van Lede, geboren in 1759 te Brugge. Na de middelbare school in Gent te hebben doorlopen gaat hij in 1781 zijn opleiding voortzetten aan de Kon. Kunst Academie in Parijs. Hij maakte zijn eerste paar rolschaatsen in 1789. Ze staan vermeld in de Almanak van Gotha (Oost-Duitsland) uit 1790. Deze rolschaatsen worden daarin humoristisch beschreven: Mr. Van Lede, beeldhouwer van de Academie in Parijs, heeft schaatsen uitgevonden die hij 'patins à terre' noemt; met behulp daarvan kan men even hard gaan op vlakke grond als met gewone schaatsen op het ijs. Van Lede noemt zijn rolschaatsen dus geen 'patins à roulettes', maar 'patins à terre', in tegenstelling tot 'patins à glace'. In 1789 (het jaar van de Franse Revolutie (!) wordt de grond in Parijs hem te warm onder de voeten en hij verlaat deze stad om zich weer in Brugge te gaan vestigen. Daar sterft hij in 1834. Ook in Brugge is hij waarschijnlijk doorgegaan met het doen van vreemde uitvindingen, want hij had de reputatie van een 'excentriek persoon' opgebouwd.

Holland

Min of meer tegelijkertijd met het ontwerp van Van Lede komen we de eerste vermelding in Nederland tegen van een Zwitser, die een 'exercitie van dezen Nieuwerwetschen Schaatsen' geeft. In de zomer van 1790 rijdt hij op rolschaatsen van Den Haag naar Scheveningen. Het moet wel een bijzondere gebeurtenis geweest zijn, want er bevonden zich duizenden toeschouwers langs de weg. Er werd zelfs een prentje van gemaakt met een passend gedicht. Dit prentje is waarschijnlijk de eerste afbeelding van iemand op rolschaatsen. Heel duidelijk zien we de wielletjes achter elkaar staan. Met enige fantasie kunnen we dus zeggen dat dit de eerste skeelers zijn! Onder het prentje worden nog eens in detail de

'skeelers' getekend; de L en de R duiden erop dat er een linker en een rechter rolschaats bestond.

We weten het niet zeker, maar er wordt verondersteld dat deze Zwitser de door Van Lede ontworpen rolschaatsen gebruikte. Het zou te ver voeren het bijbehorende gedicht hier in zijn geheel te citeren, maar de laatste strofe is te curieus om weg te laten:

De goede Zwitser, die zoo klompenvast zich kweekt,
Verdiend' dat elk hem dra dien bill'ken lof toeweet;
Hij heeft in Nederland iets wonderlijks begonnen!

Tussen deze profetische regels en de huidige skeelers liggen ruim 200 jaar. Als de dichter (waarschijnlijk de Marokkaanse gezant in Den Haag) had kunnen zien hoe de skeeler zich heeft ontwikkeld tot een soepel lopend mechaniek, waarop prachtige toertochten gemaakt kunnen worden, dan zou hij zeker extra trots geweest zijn op die laatste dichtregel.... Maar zover zijn we nog lang niet in ons verhaal.

Frankrijk

Dertig jaar na de Van Lede-rolschaats kwam de Parijzenaar Petibled met een nieuw ontwerp op de markt. Het bijzondere was, dat hij onder de hak een soort schroef bedacht had, die diende om te remmen. In 1819 heeft hij zelfs een patent op dit type gekregen. Het enige verschil tussen deze rolschaatsen en de bestaande schaatsen was de vervanging van het schaatsijzer door drie achter elkaar geplaatste wielletjes. Ook dit experimentele model was geen lang leven beschoren. Dit had drie redenen: de ongelijkheid van het terrein (de boulevards in Parijs waren niet mooi geasfalteerd, het gewicht van de rolschaatsen en de onnauwkeurigheid ervan).

Tegelijkertijd met Petibled hebben enkele andere ontwerpers zich bezig gehouden met de rolschaats. Allereerst de Schot John Spence. Hij was gedurende zijn hele leven bezeten van alles wat met wielen te

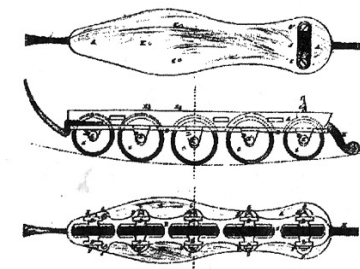

Nieuwerwetschen Schaatsen - 1790

maken had. Zo hield hij zich bijv. bezig met het ontwerpen van fietsen en een naaimachine! Zijn rolschaatsen zijn echter geen succes geworden. Misschien was hij teveel uitvinder en te weinig zakenman

Engeland

De Engelsman Robert John Tyers was uit ander hout gesneden. Deze fruitkoopman uit Piccadilly ontwierp in 1823 rolschaatsen, die voor die tijd technisch knap geconstrueerd waren. De wielen zijn van messing of van gietijzer. Aan de voor-

Volito van Robert John Tyers - 1823

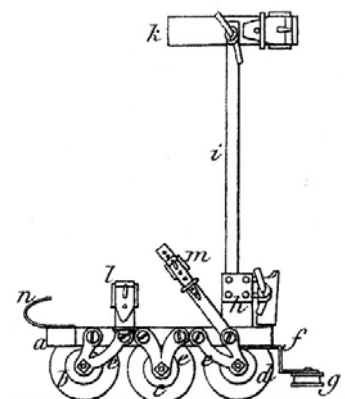
kant zit een soort krul om schokken op te vangen. De rolschaats heeft vijf (!) wiel-
tjes achter elkaar geplaatst, waarvan de
drie middelste wat groter zijn dan de an-
dere twee. Hij heeft ook al een rem van
achteren en het patent beschrijft de mo-
gelijkheid dat deze rem vervangen kan
worden door een zesde wieltje. Met recht
kun je deze rolschaats het prototype noe-
men van de moderne skeelers. Hij gaf
deze schaatsen de welluidende Latijnse
naam Volito (= ik dans op het slappe
koord). Voorwaar een zakenman met ge-
voel voor techniek en PR!

Oostenrijk

En dan - in 1825 - komt er eindelijk een
'echte rolschaats' op de markt, met wielen
naast elkaar. Het is een ontwerp van de
Oostenrijker August Lohner, klokkenma-
ker in Wenen. Je kunt er zonder al te gro-
te moeite bochten mee maken in alle rich-
tingen, remmen en snel grote afstanden
mee afleggen.

Opnieuw Frankrijk

Jean Garcin, beroemd schaatser uit het
begin van de 19e eeuw en schrijver van
het eerste boekje over schaatsen dat in
Frankrijk verschenen is (in 1813) kon niet
achterblijven. Waarschijnlijk vond hij dat
er te weinig natuurijs was om zijn kunsten

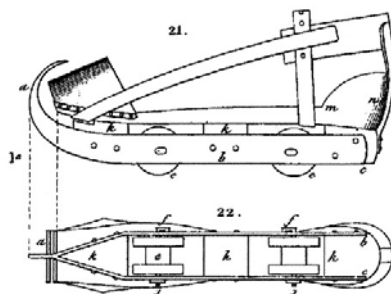

Cingar van Jean Garcin - 1828

te tonen en ontwierp in 1828 een soort
rolschaats met drie achter elkaar geplaat-
ste wiel-
tjes. Het bijzondere aan dit experi-
ment was dat hij er een soort spalken aan
gemaakt had, die aan de kuit vastge-
maakt werden. Een systeem dat we ook
bij Amerikaanse schaatsen tegenkomen,
o.a. bij de 'Blondin-skates'.

Deze Garcin verstond de kunst zijn 'pro-
duct' goed te verkopen. Hij noemde zijn
schaatsen 'Cingar', anagram van Garcin.
De reeds besproken ontwerpen zijn bijna
alle vergeten, maar de naam Garcin leeft
nog voort als de ontwerper van de eerste
rolschaats. Het feit dat de Cingar-rol-
schaatsen gemaakt zijn tot 1839 heeft
hiertoe ongetwijfeld bijgedragen.

Rond 1850 verschijnt er een nieuwe ster
aan het firmament van de rolschaats-ont-
werpers. Louis Legrand, volgens de over-
leveringen een Parijse slager, ontwierp
rolschaatsen met dubbele wiel-
tjes voor kinderen en vrouwen (op p. 20 in kleur)
en met enkele wiel-
tjes voor mannen. Qua
ontwerp waren zij minder revolutionair

Ontwerp van Louis Legrand - ca. 1850
Model voor dames en beginners

dan de schaatsen van Tyers; toch moeten
zij goed hebben voldaan, want zij werden
een kleine 30 jaar na hun uitvinding nog
gebruikt. Om twee andere redenen is Le-
grand bekend geworden. In 1849 werd in
Parijs de opera 'La Prophète' van Meyer-
beer opgevoerd, waarin een ballet van
schaatsers voorkwam. Men heeft Legrand
toen gevraagd rolschaatsen voor dit ballet

te maken en het gebruik ervan over te
brengen aan de dansers en danseressen.
Dit 'rolschaatsballet' werd een groot suc-
ces en er vonden zelfs opvoeringen plaats
in Londen en New-Orleans.

Daarnaast staat in het zeldzame boekje
Patinage et Récréation sur la Glace, uit-
gegeven ca. 1853 in Parijs, een uitvoerige
beschrijving van deze rolschaatsen van
Legrand zelf, in de vorm van een brief.
Achterin dit boekje zit ook nog een
complete werktekening van de verschil-
lende ontwerpen die hij maakte. Duidelijk
zijn de twee verschillende ontwerpen voor
beginners (zie blz. 17) en gevorderden te
onderscheiden (omslag).

Verdere ontwikkelingen

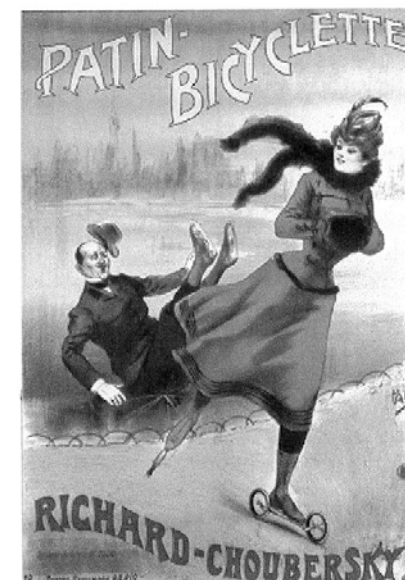
Na 1860 werd rolschaatsen de grote mo-
de, vooral in Londen en Parijs. Dit kwam
mede doordat in 1863 voor het eerst rol-
schaatsen op de markt kwamen, waarbij
de wielen wendbaar waren. In genoemde
steden werden er zelfs een soort scholen,
gymnasia genoemd, om er te oefenen of

te rolschaatsen voor je plezier. In het eer-
ste Franse boekje over rolschaatsen, 'La
Rinkomanie' uit 1876, staat vermeld dat
er in Londen niet minder dan 67(!) ge-
legenheden waren om te rolschaatsen en in
Parijs 13. De verleiding is groot hier nog
meer over te schrijven, maar het past niet
in het kader van dit artikel.

We volgen zo nauwkeurig mogelijk het
spoor van de skeeler, hoewel dit woord in
die tijd nog in geen velden of wegen te
bekennen was. In het laatste kwart van de
19e eeuw komen we in Engeland de zgn.
'road-skate' tegen. Met name de
Anderson-Road Skate uit Edinburgh is
een zeer fraai exemplaar. Deze weg-
schaats (in kleur op p. 20) is heel stevig
gebouwd, met een koperen onderstel en
een wiel-
tje (met spaken!) voor en achter.
De wiel-
tjes lopen voortreffelijk op hun
kogellager-
tjes. De bandjes zijn van mas-
sief rubber. Zowel op deze Anderson
roadskate als op de bandjes is patent
verstrek-
t, maar helaas is niet bekend
wanneer.

Anderson had zijn bedrijfje in de Princes-
street in Edinburgh. Op het bandje staat:
The Chinchy Tyre, Bartlett's Patent, Made
for Anderson Road Skate. Over deze
wegschaats - een naam die tot ver in de
20e eeuw gebruikt werd - bestaat een
apocrief verhaal. Volgens de overlevering
zouden de Londense telegrambestellers
op deze wegschaatsen hun telegrammen
bezorgen. Hier zet ik vraagtekens bij: de
Anderson roadskates zijn zwaar en on-
handig om mee te manoeuvreren. Hoe
het ook zij: het is een mooi verhaal en
deze wegschaatsen zijn erg interessant
en zeldzaam.

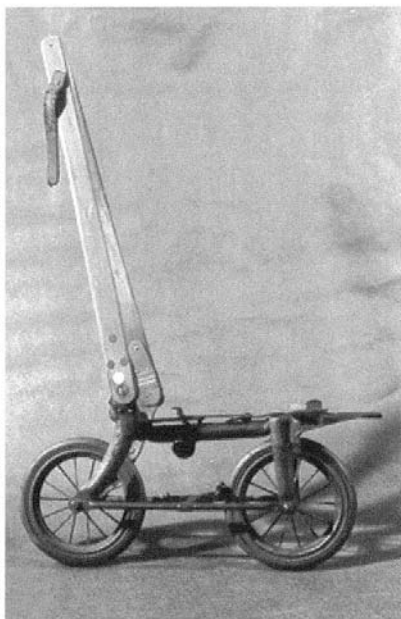
Een afgeleide van deze wegschaatsen
komen we in Frankrijk tegen. Dit is de
Richard-Choubersky Patin-Bicyclette,
bekend geworden door de prachtige af-
fiche, waar ook ansichtkaarten van zijn
gemaakt. Ze zijn gemaakt volgens het
Anderson-systeem vanaf 1898. Op deze
patin-bicyclette - ook wel genoemd patin-
automobile - werden in Parijs wedstrijden

De ansichtkaart

gehouden, die veel publiciteit opleverden, maar nooit een groot succes werden. Toch kun je ze beschouwen als de voorlopers van de skeelerwedstrijden en -toertochten, die in Nederland op dit moment erg populair zijn. Deze patins-bicyclette of patins-automobile zijn toch nog vrij lang gebruikt, want in de catalogus van de Manufacture Française d'Armes et Cycles uit ong.1920 worden ze nog steeds te koop aangeboden. Deze firma was een soort postorderbedrijf à la Wehkamp en bood in zijn catalogus tienduizenden artikelen te koop aan. Zo'n catalogus geeft een prachtig tijdsbeeld van wat er begin 20e eeuw allemaal te koop was!

Een andere variant wegschaats was de Ritter Road Skate (in kleur op p. 20). Hierbij stonden de wieltjes veel meer vlak onder de voet. Dit in tegenstelling tot de Anderson roadskate. Het was op deze wegschaatsen veel moeilijker je evenwicht te bewaren en daarom had Ritter twee spalken naast de benen gemaakt, die met een riem bij de kuit vastgemaakt konden worden. Ook kwamen er 'schaatsen' op de markt met maar één wiel. Die waren ontworpen door een Amerikaan, een zekere Luders, in 1869. Veel is hier niet over bekend geworden. In een tweede artikel zullen we de reis door skeelerland vervolgen en dan zullen ook de Nederlandse wegschaats- en skeelerprodukten besproken worden. Hierbij alvast een voorproefje van een binnenlands product uit het slot van de 19e eeuw:

Ritter Road Skate. Collectie Anrie Broere

DE
PNEUMATIC SCHAATSEN
zijn te bekomen aan
DE GRONINGER
RIJWIELENFABRIEK.

Advertentie uit de Nederlandsche Sport van 3 februari 1894

Anrie Broere

Bronnen: Le Patinage - Encyclopedie Roret - ca. 1853
La Rinkomanie - Henry Mouhot (2e druk) - ca. 1880
Schaatsenrijden - Buttingha Wichers - 1888
Manufacture Française d'armes et cycles de Saint-Étienne - ca. 1920
Rollermania - Sam Nieswizski - 1991

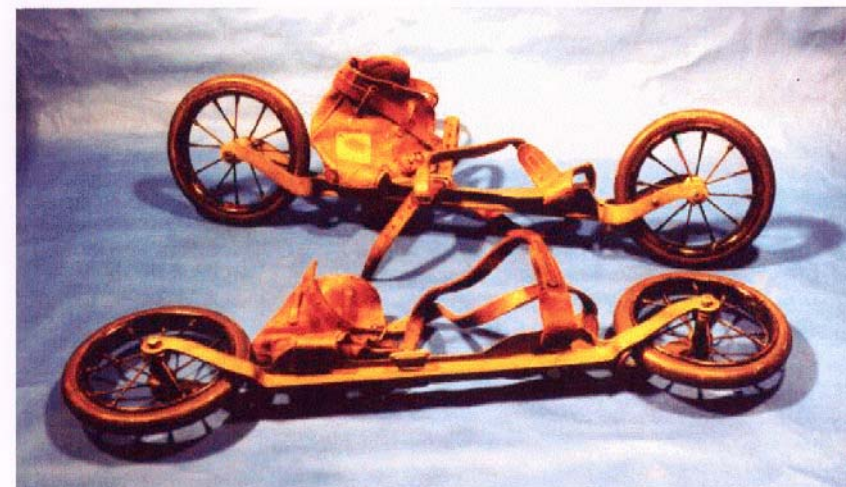
19e eeuwse skeelers uit de collectie van Anrie Broere foto's Bart van de Peppel

Twee eenlingen van het
damesmodel van Louis Legrand
ca. 1850

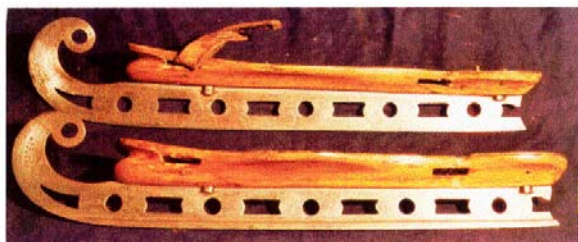
Ritter Road Skate (Engeland)
eind 19e eeuw
ca. 1,5 kg
diameter wiel: 15 cm

Anderson Road Skate (Schotland) - eind 19e eeuw

Schaatsen van Albert Stotz - Stuttgart. 1868-1890.
Collectie + foto Fred de Vegt, Bremen

Krulschaats met gaten
van H.J. Gorter uit Zwolle
Gerond stempel
Lengte ijzer met krul:
355 mm
Hoogte van de krul:
70 mm
Collectie:
Krijn van der Ham
Meerkerk

Rodenhuis-Kingmaschaats. Stempel: D.G. Minkema - Oosterlittens. Ca. 1895.
Collectie Tom Clardij, Heerhugowaard

Wintersporten op tegels (7)

Winterlandschap. 18e eeuw. Rotterdam.
Coll. Nederlands Tegelmuseum, Otterlo

Mijn vorige bijdrage ging over arrensleden op tegels. De dure uitrusting die je daarvoor nodig hebt maakte dat deze sport maar voor enkelen was weggelegd. Gelukkig waren er ook nog andere minder elitaire sporten die op het ijs bedreven konden worden. In dit artikel wil ik mij tot twee beperken, namelijk het glijden op een prikslee en het kolven. Er zijn ook nog wel andere ijsporten, zoals het ijszeilen, maar hiervan ken ik geen afbeeldingen op tegels (voor tips houd ik mij natuurlijk aanbevelen).

Regelmatig komen we op tegels met ijsfaerelen ook figuren op priksleden tegen. Een voorbeeld hiervan is bijgaande tegel met een winterlandschapje. Het betreft hier een 18de eeuw in Rotterdam gemaakt achtkantje met een zogenaamde geveerde hoek.

Ook komen tegels voor waarop al een priksleetje met een figuur is afgebeeld, zoals op bijgaande 17de eeuwse tegel met een ossenkop als hoekvulling. Het is niet bekend waar de tegel gemaakt is. Wel is vastgesteld van welke prent deze voorstelling is overgenomen. Op deze prent staat ook nog een schaatser die door het ijs is gezakt, maar deze is op de tegel weggelaten. En het onderschrift van de prent is "Helpt lan ick verd-rinck".

Mannetje op prikslee. 17e eeuw. Blauw.
Coll. De Jager, Alblasserdam

Een sport die helemaal in de vergetelheid is geraakt is het kolven. In de 17de en 18de eeuw was dit een sport die in de Nederlanden algemeen werd bedreven. Voor het kolven werd een kolfstok gebruikt, die doet denken aan de stick die vandaag aan de dag golfers gebruiken, en die aan het eind verzwaard was met een metalen kolfvoet. Dergelijke kolfvoeten worden door gravers nog vrij regelmatig in de Nederlandse bodem gevonden. Met de kolfstok werd tegen een vrij zware van haar vervaardigde

Winterlandschap met kolvende figuur op het ijs.
Rotterdam. 18e eeuw. Blauw.
Collectie Nederlands Tegelmuseum, Otterlo.

Het is nog de bedoeling een bijdrage te schrijven over tegels die betrekking hebben op langebaanwedstrijden die in het recente verleden plaats vonden. Het betreft zogenaamde gelegenheidstegels. Ik ken een paar tegels die naar aanleiding van een kampioenschap van Kees Verkerk zijn gemaakt. Zijn deze er ook van andere kampioenen? Ik houd mij aanbevolen voor tips. En om de spanning er in te houden, het volgende artikelje zal gaan over mooie schaatsende vrouwen op tegels. Eigenlijk had deze serie daarmee moeten beginnen. Mijn excuses dames.

Minne Nieuwhof, Bennekom

Uitglijder op 1 april

'Prehistorische klapglis in Groninger terp gevonden' luidde de tekst van het persbericht van 28 maart 2000. Het ging om een opgraving door Prof. Dr. Reinder Reinders van de Rijksuniversiteit Groningen van een stuk van een paardenbeen, waaraan een uitstekend deel was bevestigd. Vermoedelijk uit de 1e eeuw.'

Op de daaropvolgende zaterdag werd de klapglis gepresenteerd aan het publiek in het Groninger Schaatsmuseum van Alex Kampinga samen met een werkend replica van de firma Skates4All uit Stadskanaal en een reprografische tekening van René Diekstra. Teletekst nam het bericht op, het werd aangekondigd op radio 538 en ook het ANP belde nog even. 's Morgens om 10 uur kwamen er al zo'n veertien man opdagen, later op de dag nog zo'n zestien. 'Ach ja, ze gniffelden maar wat' aldus Alex, 'toen ze door kregen dat ze er in waren getuind.' (red.)

bal geslagen die op een verhoging was gelegd en die naar een bepaald punt moest worden geslagen. Wie erin slaagde de bal met zo weinig mogelijk slagen bij dit punt te krijgen was winnaar. Deze sport werd onder andere op speciale kolfbanen uitgevoerd. Maar niet alleen op deze banen, ook op het ijs kon men het niet nalaten te kolven. Dat laat deze fraaie landschapstegel met een kolvende figuur zien. Er zijn ook tegels bekend met figuren met de schaatsen onder die druk bezig zijn met kolven. En laten we dit artikelje besluiten met een 18de eeuws tegeltje waarop beide ijsporten tegelijk zijn afgebeeld, de kolver en een mannetje op een prikslee.

Tegel met kolver en figuur op prikslee.
18e eeuw. Blauw.

Baanvegerij (4) - De enquête in Noord-Holland - 1902

De algemene vergadering van de Ijsbond Hollands Noorderkwartier had zich sinds de oprichting op 3 maart 1895 diverse keren gebogen over een brandende kwestie: alle ijsbanen, die door de aangesloten clubs werden aangelegd en de posten en overlopen, die door deze verenigingen werden onderhouden, moesten vrij toegankelijk zijn voor de leden van de bond. "Is dat mogelijk?", luidde telkens weer de vraag.

En even zo vaak antwoordde voorzitter S. Th. Minnema, een onderwijzer uit Oudendijk en dirigent van de plaatselijke fanfare, dan: "Hoe wenschelijk die vrijdom ook zou zijn: de mogelijkheid er voor bestaat nog niet, omdat sommige - wellicht zelfs de meeste - afdelingen te weinig inkomsten als contributie of bijdragen hebben, om de vaak enorme kosten voor 't in orde brengen en onderhouden harer banen te kunnen bestrijden. 't Is dan ook hierom, dat zij eene tegemoetkoming in die uitgaven trachten te vinden door op de baan bussen te plaatsen voor - let wel - vrijwillige bijdragen of door bij overlopen of posten 1 of 2 centen te vragen of te vorderen, of wel - als 't erg nipt - door beide."

In de november-vergadering van 1901 brachten de net aangesloten afdelingen Bergen en Oterleek de kwestie opnieuw ter sprake. Dit leidde er toe, dat het bestuur van de Ijsbond voorstelde een enquête te houden onder alle aangesloten clubs. In deze enquête werden alle belangrijke zaken met betrekking tot de baanvegerij in Noord-Holland onder de loep genomen. Het resultaat mocht er zijn. Van de 46 aangesloten verenigingen beantwoordde alleen Koog aan de Zaan de zestien vragen niet, zodat een schitterend overzicht werd verkregen over de toestand van het baanonderhoud in Noord-Holland boven het IJ (zie bijlage: *Antwoorden op de vragen der missives, d.d. 16 januari 1902 van den I.J.H.N.*).

De 45 afdelingen, zoals de clubs toen werden aangeduid, onderhielden in totaal

370 kilometer en 405 meter ijsbaan! Zij konden rekenen op 5093 leden. De grootste vereniging was die in Wervershoof met 516 leden. De kleinste, die in Scharwoude, waar slechts twaalf mensen lid waren. Zij zaten wel goed bij kas, want zij betaalden een jaarcontributie van f 1,- per persoon. Daarin werden ze alleen overtroffen door de afdeling Heiloo.

De afdelingen Anna Paulowna en Schagen moesten elk banen met een totale lengte van 20 kilometer onderhouden. De meest schrijnende toestand deed zich voor in Schermerhorn, waar de plaatselijke club verantwoordelijk was voor 8 kilometer en 325 meter baan. De jaarcontributie, die de twintig leden opbrachten, bedroeg f 10,-, zodat het duidelijk was dat voor dit bedrag onmogelijk voldoende baanvegers konden worden aangesteld.

Bestuurslid P. Stadt analyseerde de resultaten van de enquête. Hij huldigde zelf het standpunt, dat alle clubs vrij moesten zijn om wel of geen geld te vragen bij de posten. "Men kent den geest van onze Ijsbond, nl. om zoo goedkoop en zoo goed mogelijk overal hen per schaats te kunnen komen," stelde hij. "Maar wat is er - indien eene afdeling behoefte heeft aan geld - dan tegen van de rijders bij de posten 1 of 2 centen te vragen, terwijl 't vroeger op alle banen om de haverklap werd gedaan?"

In de meeste plaatsen was de financiële toestand absoluut niet rooskleurig, maar zo schrijnend als in Schermerhorn aan de Noordervaart, die de Omval bij Alkmaar met Avenhorn verbond, was het nergens.

De ijsclub in het kleine Schermerhorn kon per kilometer maar f 1,25 besteden aan baanvegers en het uurloon lag aan het begin van de eeuw op 15 cent, waarvoor de vegers geacht werden acht uur per dag te werken. In een dag tijd was het hele jaarbudget dus opgesoupeerd en Schermerhorn lag precies op de belangrijke kruising van de Noordervaart en de Schermerringvaart, waarover men naar Ursem en Oterleek in het noorden en

richting Driehuizen in het zuiden kon schaatsen. Schermerhorn was bovendien een berucht punt, want er waren al diverse klachten binnen gekomen van zusterverenigingen. "Men slaat moedwillig het ijs onder de brug kapot, zodat men een overloop kan aanleggen!" klaagden ze bij het bestuur van de Ijsbond Hollands

Noorderkwartier. Het was een truc van het ijsclubbestuur om toch maar aan wat extra inkomen op deze drukke route te komen. Men had er geen goed woord voor over, maar kon toch niet voorkomen dat de Schermerhornse ijsliefhebbers (sic! - red.) telkens weer deze noodmaatregel toepasten.

Een Noord-Hollandsche dijk uit Wintersport van W. Mulier - 1893
'.... waar een zeer sterke wacht van bruggemannen, baanvegers en bushouders geposteerd was

In Venhuizen was de situatie niet veel beter. Hier was twee gulden per kilometer beschikbaar en in Hensbroek, Scharwoude, Andijk en Schoorl dam moest men het met drie gulden per kilometer doen. Hoorn en Alkmaar stonden er het best voor. Daar was f 40,- en f 50,- beschikbaar om 1 kilometer ijs te onderhouden. Stadt stelde: "Deze zullen toch zeker wel met de ontvangsten toe kunnen? Hoorn wel, Alkmaar niet. Van die gelukskinderen, wier schatkist nooit leeg is, zijn er trouwens maar weinigen. 't Zijn alleen Hoorn, Hensbroek, Obdam, Kwadijk, Burgerbrug, Petten en Zuid Zijpe en Wijdenes."

Deze laatste twee afdelingen hadden weliswaar geantwoord dat ze over voldoende financiële middelen beschikten, maar Stadt stelde daar grote vraagtekens bij. "Voor velen is dit antwoord een raadsel," concludeerde hij. "Om voor twintig gulden 5000 meter baan te kunnen

in orde brengen en onderhouden, is zeker wel iets, dat door velen voor een onmogelijk kunstje wordt gehouden. Immers, er zijn afdelingen, die in veel gunstiger conditie verkeren, die tienmaal zoveel ontvangen en toch nog tekort komen...."

Het vragen van baancenten bleef derhalve bij veel clubs in zwang. Vooral niet-bondsleden moesten de knip open trekken. Wie een route wilde rijden over de 20 kilometer lange banen, die door de afdeling Anna Paulowna in de kop van Noord-Holland werden onderhouden, was 37 cent kwijt. Over een zelfde afstand hief de afdeling Schagen in totaal 70 cent.

Schagerbrug eiste 20 cent op 6 kilometer en Schoorl dam en Oudkarspel lieten iedere passant één cent betalen. Slechts tien verenigingen behoeften geen overlopen aan te leggen om hun schaatsroutes met elkaar te verbinden.

Achtentwintig van de 45 verenigingen, die aan de enquête hadden deelgenomen, zagen zich gedwongen schaatsenrijders te laten betalen op hun overlopen, terwijl 32 clubs van mening waren dat de banen vrij moesten zijn voor iedereen en nog eens twaalf clubs het standpunt huldigden, dat in elk geval de bondsleden overal vrij moesten kunnen schaatsen. Slechts Uitgeest was van mening, dat het wel wenselijk was, maar niet te realiseren was.

Van de 45 verenigingen ontvingen er slechts drie geldelijke steun naast de jaarlijkse contributie van de leden. Akersloot kon jaarlijks op een bijdrage van f 40,- rekenen. Purmerend was rijk dankzij een jaarlijkse bijdrage van f 200,- en het kleine Oterleek kreeg f 60,- extra in kas.

Op Gladde Baan 9 (detail)
Tekening van Johan Braakensiek - eind 19e eeuw

Waar de bijdragen vandaan kwamen is niet duidelijk.

De uitvoerige beantwoording van de vragen gaf een helder inzicht in de situatie van het baanvegen in Noord-Holland.

"De contributie der leden van de afdelingen is voor verreweg het grootste deel onvoldoende om de banen te onderhouden," concludeerde Piet Stadt. Verder constateerde hij, dat de banen voor bondsleden overal vrij te passeren waren met uitzondering van Schermerhorn, maar ook dat er op diverse plaatsen bussen waren geplaatst voor een bijdrage van niet-bondsleden.

Hij besloot zijn analyse van de situatie anno 1901 - 1902 met de kreet: "Elke afdeling tracht het den Bondsleden op 't ijs zoo aangenaam en zoo goedkoop mogelijk te maken en wenscht een hartelijk: "Leve de Ijsbond Hollandsch Noorderkwartier!"

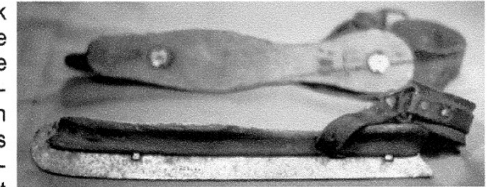
Ron Couwenhoven

Volgende keer: Het baanvegersreglement van Leeuwarden.

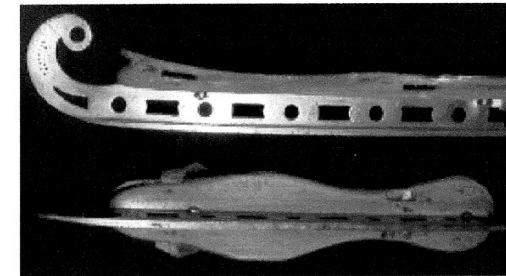
Zoals verwacht zijn er na publicatie van het arsenaal aan Gorterschaatsen in het vorige nummer nog enkele modellen boven water gekomen.

Een Ouderkerker van Wiebe Blauw met fraaie snavel komt sterk overeen met nr 8 uit het overzicht. Alleen de kleur (en soort?) van het hout wijkt nogal af.

Tom Clardij komt op de propfen met een 'Hercules' rondrijder die sterk doet denken aan de oude Engelse modellen. Jammer genoeg weten we nog steeds niet zeker of een 'Hercules' per definitie uit de fabriek van Gorter komt. Het 'bekje' is bij Tom's schaats ook minder prominent aanwezig als bij nr 10 uit ons overzicht in het vorige nummer.

Rondrijder met stempel: Hercules
Collectie Tom Clardij - Heerhugowaard.

Krulschaats met gaten van H.J. Gorter - Zwolle
Collectie Krijn van der Ham, Meerkerk

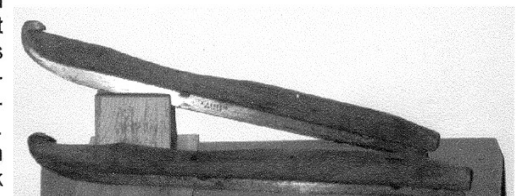
De schaatsen uit de collectie van Krijn van der Ham uit Meerkerk (zie ook blz. 21) zijn een regelrechte sensatie: de combinatie krulschaats-gatenschaats kenden we nog niet.

Krijn schrijft: 'De totale lengte van de schenkel met krul is 355 mm, de hoogte van de krul is 70 mm, de ronding van de schenkel $\pm$ 3 mm. De diameter van de ronde gaten is 11 mm. De rechthoekige gaten zijn 10 bij 20 mm. De dikte

van de schenkel is ter hoogte van de krul en de gaten 3 mm., maar onder bij het loopvlak daarentegen 5 mm, wat er op duidt dat het schaatsen voor zacht ijs zijn. De voetstapel heeft ook een vissenbekje en de hak is voorzien van een koperen plaatje met een 5 mm hoog pennetje. De voetstapel zit achter midden boven de schenkel, maar wijkt van voren enkele millimeters uit, bij de rechter schenkel iets naar links en bij de linker iets naar rechts.'

Dat het met oude schaatsen altijd oppassen is geblazen blijkt uit een foto die Teun Wanink ons toezond. Het ijzer van dit ongebruikelijke model draagt ontegenzeggelijk het Gorter-stempel. Het houtje met vlak geslepen voetstapel - waar oorspronkelijk aluminium voetplaten op hebben gezeten - werd door Bart van de Peppel echter herkend als een

werkstuk van zijn vader, Johan van de Peppel. Die heeft in Wageningen ooit zo'n 50 paar schaatsen gemaakt, waarvoor hij meestal machinezaagbladen gebruikte. Alleen in dit geval - een haastklus - greep hij naar een paar bestaande ijzers ... Jammer voor Teun, maar dus geen authentieke Gorterschaats!

Ijzer van Gorter onder houtje van Johan van de Peppel.
Collectie Teun Wanink, Schagerbrug

Eerste Nederlandsche fabriek van machinaal gemaakte Noorsche schaatsen

Uit een advertentie in het tijdschrift *Nederlandsche Sport* (zie achterzijde omslag) bleek dat Gorter al in november 1894 op de markt kwam met zijn noren, die vergeleken met vanuit Noorwegen geïmporteerde schaatsen 'billijk' werden gevonden. Uit de naam 'Eerste Nederlandsche fabriek van machinaal gemaakte Noorsche schaatsen' blijkt dat er waarschijnlijk wel al eerder handmatig noren zijn gemaakt in ons land. Mogelijk gebeurde dat bij G.S. Ruiter te Akkrum. Bij Hoekstra uit Warga, Minkema uit Oosterlittens en Marten Kingma konden in ieder geval 'Noorsche schaatsen' worden besteld; het is onduidelijk of ze ook door hen zelf gefabriceerd werden.

Met een serie jolige advertenties probeerde Gorter de aandacht te vestigen op zijn product in deze - nog ijsloze - beginperiode.

In N.S. van 29 december 1894 geeft de Friese amateur Y. Rodenhuis Jr voor het eerst commentaar op Gorter's noor:

Mijnheer de Redacteur.

Voor een paar dagen ontving ik van den heer H. Gorter mijne Noorsche schaatsen, en ik kan niet nalaten den heer Gorter bij dezen openlijk geluk te wenschen met het succes van zijn nieuw fabrikaat.

De ijzers zijn onberispelijk afgewerkt, terwijl het model niet voor dat der beste Nooren behoeft onder te doen. Daar de meeste echte Nooren nogal buigzaam zijn, wat natuurlijk een zeer nadeeligen invloed op het rijden uitoefent, zijn die van den heer Gorter, evenals een paar van de beste Noorsche soort, nagenoeg onbuigzaam. Ik heb ze eens voor de knie gezet en ze konden de proef zeer goed doorstaan, ofschoon deze nogal zwaar is.

Niet alleen heeft de heer Gorter het Noorsche model nagemaakt, maar hij is zelfs verder gegaan en heeft er een niet onbelangrijke verbetering aangebracht. Hij heeft nl. het voorsteunpunt wat verder naar achteren geplaatst, waardoor het juist onder den bal van den voet komt. (Natuurlijk komt het bij alle schaatsen niet gelijk te staan; bij de eene iets meer naar voren, bij de andere iets meer naar achteren). De bal van den voet is juist liet punt waarmee men bij Noorsche schaatsen afzet, dus, door hier nu juist het steunpunt onder te zetten, voorkomt men het doorbuigen der voorplaat, waardoor nogal tamelijk veel kracht verloren gaat.

Ook de schoenen, die nogal wat van onze gewone verschillen, zijn zeer juist gemaakt. Het model is, evenals de schaats, volkomen practisch en doelmatig. Hierbij zijn ze geheel tot aan de teen toe open, zoodat men naar verkiezing los- of vastrijgt, wat alweer een voordeel is, daar de Noorsche bij lang rijden, waardoor de voet nogal eens opzetten wil, wel eens willen beginnen te knellen. Ook de prijs voor zulke uitstekende schaatsen is zeer laag, want hij bedraagt niet meer dan 2/3 van dien der echte Nooren van gelijke kwaliteit.

Y. RODENHUIS Jr,
Amateur-schaatsenrijder.

Waarom?
Waarom heeft men den Noord-
pool nog niet kunnen bereiken?
Omdat!
Omdat de Machinaal gemaakte
Noorsche Schaatsen van
H. J. GORTER
toen nog niet gefabriceerd werden.
Op deze Schaatsen is de
reis maar een pleziertochtje.

Nederlandsche Sport 1 dec 1894

Daarna begint het wat te winteren en kan er eindelijk op de Zwolse noren worden gereden (zie KD7, blz. 6+7).

Het seizoen daarop opent Gorter zijn nieuwe stoom-schaatsenfabriek 'Hercules' (zie KD7, blz. 8-10) en adverteert met de namen van zijn wederverkopers. Zelfs in Parijs zijn Gorter's schaatsen verkrijgbaar!

Een week later refereert Gorter voor het eerst aan zijn eigen sportcarrière: hij noemt zich in een advertentie de 'Sportbroeder' die door al de bekende 'Sportlui' wordt begunstigd.

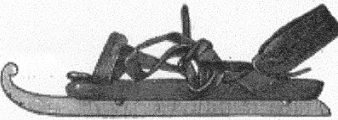
Eind 1895, na de opening van de nieuwe 'Hercules'-fabriek en publicatie van zijn eerste prijscourant, komt Gorter met een noviteit: de Rodenhuis-Kingma Schaats (zie blz. 31). Het jaar daarop 'is het aantal soorten aanmerkelijk uitgebreid en vooral wordt er bijzonder veel zorg besteed aan de damesschaatsen. De ijzers van dit jaar zijn over 't alge-

meen dunner dan die van verleden jaar, zonder afbreuk te doen aan de sterkte.' (NS 12 december 1896). Met deze wetenschap kunnen verzamelaars van Gorterschaatsen hun exemplaren vergelijken en op grond van de dikte van de schenkels dus min of meer de ouderdom bepalen!

Verder wordt in hetzelfde nummer geschreven over 'een zeer handige en praktische prijscourant ...', waarin, in plaats van een droge opsomming ..., de afbeeldingen met beschrijving der schaatsen voorkomen.' Dit lijkt op een aangepaste versie en was dus vermoedelijk Gorter's tweede brochure.

Zoals gebruikelijk weet de Zwolse fabrikant ook aan het begin van het seizoen 1897-98 de kolommen van de N.S. weer te halen: 'Al wat deze fabriek produceert is uiterst soliede en betrouwbaar.' Over de prijscourant: '... een zeer net boekje met duidelijke omschrijving en afbeelding van elke soort schaats, benevens den prijs daarvan.' 'Men vindt er 26 soorten in beschreven. De ijzers zijn van het beste staal en door een nieuwe methode is het trekken der houten tot een minimum gereduceerd.' Wat deze aangepaste fabricagetechniek om het lijf had wordt helaas niet beschreven. (NS 20 november 1897). Hier is mogelijk al sprake van een derde Gorter-uitgave: een heuse catalogus zo lijkt het.

Vanaf deze tijd worden afbeeldingen van schaatsen in Gorter's advertenties opgenomen. Het ligt voor de hand dat hiervoor de clichés van de catalogus zijn gebruikt, maar zeker is dit niet.

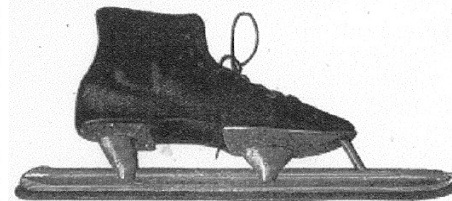

Geen beter
St. Nicolaas-Cadeau
dan een paar
echte Gorter's Schaatsen.
Vraag Geïllustreerde Prijscourant.

Advertentie van H.J. Gorter - Zwolle uit Nederlandsche Sport 20 november 1897

In het afgebeelde model Wicher de Salis herkennen we het karakteristieke Gorter 'bekje'. Het zou heel goed kunnen dat dit de 'signatuur' was van schaatshoutmaker Ype Dorhout, want ook bij schoonrijdschaatsen uit het assortiment van A.K. Hoekstra, waar Dorhout voordien werkzaam was, komen we dezelfde vorm tegen (zie herdruk Hoekstracatalogus als bijlage bij *Kouwe Drukke* 3).

Wellicht kunnen we er op vertrouwen dat de noor met schoen in de N.S. van 27 november 1897 en de vermeende Rodenhuis-Kingmaschaats (zie blz. 31-32) ook waarheidsgetrouw zijn afgebeeld.

Afbeelding uit Gorter-advertentie. N.S. 27 nov. 1897

Toch maken deze aanvullingen de Gorterstory nog niet compleet. Vroeger of later moet er toch een keer zo'n prijscourant opduiken, of is dat teveel gevraagd?

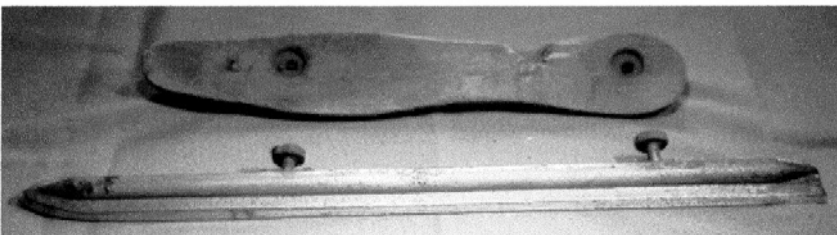
De allereerste combinooor: de Rodenhuis-Kingmaschaats

Gorter plaatste de hier afgebeelde advertentie in de Nederlandsche Sport van 29 december 1895. Een jaar later beschrijft ene G.J. Pool uit Zaltbommel in een ingezonden stukje in de N.S. van 5 december 1896 deze schaats als 'zeer licht, uiterst sterk, niet te hoog zooals de Noorsche en gemakkelijk, evenals de Friesche schaats, af en onder te binden.' Hij prijst de ontwerpers, de hardrijders Y. Rodenhuis en Maarten Kingma, en met name de vervaardigers: de firma D.G. Minkema te Oosterlittens. Er valt uit de woorden van Pool op te maken dat hij het seizoen ervoor al op deze schaatsen van Minkema heeft gereden. Ook Wiebe Blauw noemt op blz. 105 van *Friese Schaatsenmakers* 1895 als het jaartal waarop dit Noors model door Minkema werd vervaardigd.

Het ontwerp van Rodenhuis en Kingma moest natuurlijk wel op een noor lijken, want daar reden ze beiden al enkele jaren op. Kingma importeerde ze zelfs. Noren voor Nederlanders zullen ze hebben gedacht: af te binden bij een klunplaats en goedkoper dan de echte.

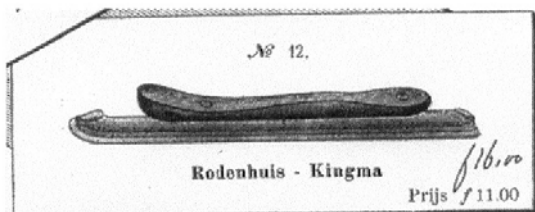
Twee bladzijden verderop in zijn standaardwerk vermeldt Wiebe dat Minkema rond de eeuwwisseling ook een soort combinooor introduceerde: een schaats met een houtje bovenop een buis, waarin aan de onderkant het ijzer is gevat. Tom Clardij uit Heerhugowaard was laatst zo gelukkig om er eentje te bemachtigen. (Zie ook pagina 21).

Van meet af aan had ik het gevoel dat de Rodenhuis-Kingmaschaats en de combinooor identiek moesten zijn aan elkaar. Dat het dus om één en hetzelfde type schaats gaat.

Rodenhuis-Kingma alia combinooor - gedemonteerd. Stempel: D.G. Minkema Oosterlittens. Ca. 1895? Collectie Tom Clardij, Heerhugowaard

Zoals we op 8 april hebben kunnen zien ligt het bewijs in de vorm van een prachtig uitgevoerde prijscourant van de firma D.G. Minkema in een vitrine van het Fries Scheepvaart Museum in Sneek, voor zover bekend de enige bezitter van reclamgedruktwerk van deze schaatsenmaker.

No. 12 uit prijscourant van D.G. Minkema. Collectie Fries Scheepvaart Museum in Sneek

De nieuw uitgevonden
Rodenhuis-Kingma Schaats
is bij mij te verkrijgen.

H. J. GORTER,
Schaatsenfabriek „Hercules”
Zwolle.

Afbeelding uit Gorter's advertentie in de Nederlandsche Sport van 4 december 1897

Hiermee was gelijk een ander raadsel opgelost: de schaats uit Gorter's advertentie in de N.S. van 4 december 1897 is volgens mij ook een afbeelding van onze 'spook'-schaats. Kijk maar eens goed: hout-buis-ijzer. De overgang van de voetstapel naar de buis is duidelijk zichtbaar. Het kan haast niet anders of dit is Gorter's uitvoering van de Rodenhuis-Kingmaschaats, compleet met uitgewerkt voetblad.

Maar wie kwam er nou als eerste mee, Minkema of Gorter? Voor Gorter pleit dat hij in ieder geval al vanaf eind december 1894 contacten onderhield met de topamateer Rodenhuis (zie KD7). Misschien had Maarten Kingma op zijn beurt wel een connectie met Minkema en kan hieruit worden verklaard waarom alleen deze twee firma's dit model in hun assortiment hadden. Hoe het ook zij, de opvatting dat Jan Kaaij in 1954 de uitvinder zou zijn van de combinooor is inmiddels definitief achterhaald.

Niko Mulder

Stempelkaart (17)

Naam:	Jan Bruins Goornhof 1 9431 JS WESTERBORK tel. 0593-332153 fax 332549
Beroep:	bedrijfsadviseur
Verzamelaar:	sinds begin 1980
Lid Poolster:	idem
Topschaats:	ik heb op twee paar na al mijn schaatsen verkocht
Bijzonder document:	zo'n 300 verschillende patenten, o.a. van een 'zwaantje'
Belangstelling:	kinderboeken, blikken trommels, ansichtkaarten, allemaal met schaatsen als invalshoek
Toelichting:	hoewel ik mijn schaatsen heb verkocht, beschouw ik mezelf nog steeds als verzamelaar. Schaatsen zijn leuk als je ze ten toon stelt, maar omdat alles in dozen zat, vond ik er niets meer aan. Met mijn kinderboeken en blikken ligt het anders, die laat ik nog bijna dagelijks door mijn handen gaan.

Op de schaats van Rotterdam naar Gouda

Hoewel veel mensen menen dat de winters niet meer zo streng zijn als vroeger, zijn er de laatste halve eeuw toch zeer strenge winters geregistreerd. Voorbeelden zijn die van 1929, '33, '40 tot en met '42, '47, '54, '56, '63, '79 en die van 1985. Vergelijken we deze met de vijftig jaar daarvoor, dan blijkt de winter van 1890 even koud als die van 1940, terwijl de winters van 1942, '47 en '63 strenger zijn geweest. De herinneringen van een mens en omstandigheden waarin hij leeft beïnvloeden zijn oordeel.

Als voorbeeld noem ik de winter van 1929. Na gekwakkel van 7 december tot 11 januari winterde het onregelmatig tot de 23ste van die maand. In die periode werd weinig geschaatst. Daarna zette de winter pas echt door; het was koud tot zeer koud met veel wind uit het noorden en oosten. Deze winter kenmerkte zich doordat het ook op de dag hard bleef vriezen. Op 14 februari vroom het 's middags zelfs 19 graden. De vuurpotten waren op vele plaatsen in de stad opgesteld, opdat bakker, melkman en anderen die hun brood buiten moesten verdienen zich enigszins konden warmen onderweg. Immers, de kleding in tijd liet veel te wensen over en zeker toen het eenmaal crisis was. De Kralingse Plas was een eldorado voor schaatsenrijders. Mooie brede, geveegde banen (gemaakt door "steuntrekkers") met achter de molens een extra verlichte baan met boekorgel en koek-en-zopies met drank en etenswaren; een schaatsenslijper met verkoop van riemwerk en schaatsenband; al met al een waar volksfeest.

Personeel van de afdeling Bestrating (Gem. Rotterdam) aan het werk op de Kralingse Plas - 1929

In de winter van '29 heb ik op de Maas, tussen Kralingse Veer en de Zalmafslag, op een middag met mijn baas geschaatst op een uitgezette baan. Achter de Oude Plantage was op de Maas een overtocht pad gemaakt met fijn kolenas, dat verbinding mogelijk maakte tussen de beide oevers. Dat werd ook gebruikt door paard en wagens en oude Fordjes.

Ik werkte als zestienjarige jongen op de bekende kwekerij van Hartlieb, dus midden tussen de sloten en het Gouds kanaal. Ik had voor vijf kwartjes schaatsen van een

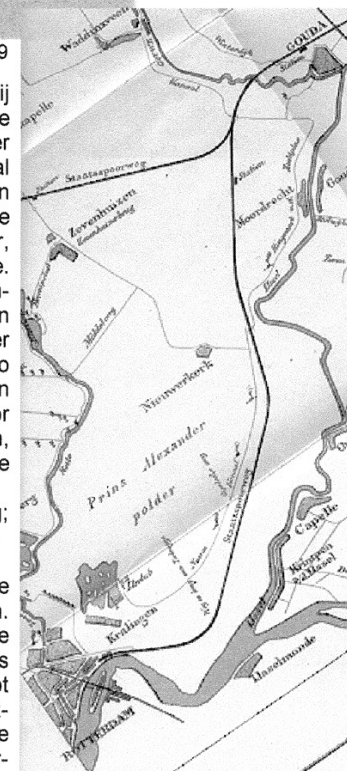

Schaatsenslijper op de Kralingse Plas - 1929

mijn oom interesse gekregen en zo vertrokken wij die zondagmorgen om 9 uur gedrieën vanaf de Kralingse Plas bij de Lange Kade. Eer wij echter het Gouds kanaal hadden bereikt, was mijn nicht al herhaaldelijk onderuit gegaan, tot ergernis van mijn oom. Ze had veel kleren aangedaan vanwege de kou, maar dat maakte de zaak allerm minst beter, omdat ze de schaatskunst onvoldoende beheerste. Mijn oom wilde zo niet verder gaan, doch zijn dochter nam zelf al een beslissing en kapte er mee en ging met lijn 10 naar huis. De tocht verliep verder prima en eigenlijk had ik niet verwacht, dat het zo snel zou gaan. In Gouda werd wat verpoost en behangen met Goudse pijpen (veelal nog door kinderhanden gemaakt), spritsen en stroopwafelen, extra verpakt met rood-wit-blauwe banden om onze hals, reden we terug naar Rotterdam. Het ging terug nog sneller met de wind in de rug; een prachtige tocht.

De pijpentocht was overbekend en op een goede ijsdag gingen duizenden mensen hem maken. Meestal was de Kralingse Plas het begin, bij de Korte Kade werd overgestoken naar het Gouds kanaal om het daarvandaan te volgen tot een sloot in de stad Gouda. Bij aankomst werden de schaatsen afgebonden op de daarvoor gereedstaande banken geflankeerd door koek-en-zopies met war-

collega gekocht en was trots er zo goed op te kunnen rijden. Mijn oom was de schaatssenrijder van de familie en belofde mij, als het zou blijven vriezen, samen de pijpentocht Rotterdam-Gouda te doen. Ik was ijsgek, dus verlangde er naar die tocht te maken. Eindelijk was het zo ver dat het ijs sterk genoeg was en er werd afgesproken te gaan. Inmiddels had ook de oudste dochter van

Pijpentocht 1940. Met pijpjes op pet en revers onderbinden voor de terugtocht naar Rotterdam

me dranken. In die stad kon je te kust en te keur souvenirs, pijpen en dergelijke kopen. Er heerste dan een fantastische sfeer. Bij aankomst in Rotterdam werd vaak een rondje show gereden op de Kralingse Plas, waar - door de drukte op de baan - nog vele pijpen sneuvelden.

De laatste ijszondag was 3 maart en met z'n drieën aan de stok, nu wel met mijn eerder teleurgestelde nicht, werd de tocht nogmaals gereden. Maar wat gebeurde er? Toen wij weer terug waren en op het Gouds kanaal onze schaatsen afbonden, stootte mijn nicht haar vaders pet af en vielen zijn pijpen aan gruzels op het ijs! Zo iets vergeet je nooit, want eerbiedig als wij vroeger waren tegenover ouderen - in zo'n geval mocht je niet lachen. Dat wij er later nog pret over hadden kunt u zich wel voorstellen..

Het bijzondere van zo'n tocht waren de koek-en-zoopies onderweg en de overlopen voorzien van oude lopers en stro om beschadiging van de schaatsen te voorkomen. Bij zo'n overloop of brug stond dan een baanveger en het was de gewoonte een 2½ cent stuk of een vierkant stuivertje te offeren. Op moeilijk begaanbare stukken stonden baanvegers om een centje hij te verdienen in de crisistijd. Het verhaal ging, dat als je niets gaf, de bezem voor de voeten werd gestoken om je zo on het ijs te doen belanden. De laatste zondag dat er ijs was, was zonnig en bijna windstil. 't Voorjaar zat al in de lucht; de mensen werden vrolijk, omdat die barre winter bijna voorbij was. Tot groot genoegen van de baanvegers, want men tastte die dag extra in de beurs. Ik zag die dag bij een moeilijke overgang een baanveger die een kleine emmer met geldstukken bij elkaar had geroepen met: "Leg er eens aan, kom bij mijn, kom bij mijn; zoete koek en brandewijn. Centje voor de baanveger!".

A.G. Boxman

IJswegenkaarten

Met de inventarisatie van de IJswegenkaarten is een succesvolle start gemaakt door een commissie uit onze vereniging. Het idee, dat Niko Mulder en Anrie Broere lanceerden, bleek al in bewerking bij Ron Couwenhoven.

De krachten werden daarop gebundeld met als resultaat een bijeenkomst in het kantoor van het Gewest Noord-Holland/Utrecht van de KNSB in Purmerend, waar tevens het omvangrijke archief van dit gewest is opgeslagen. Huub Snoep, Wiebe Blauw en Matthy van Klaveren sloten zich bij het gezelschap aan. Iedereen nam de kaarten mee, die hij in zijn collectie had.

Het eerste resultaat van de inventarisatie was verbluffend: 39 verschillende kaarten, uitgegeven door de oude vooroorlogse provinciale IJsbonden, particulieren en later de ANWB en de gewesten konden op gedetailleerde lijsten worden ingeschreven.

In de volgende weken werden nog eens vier kaarten boven water gebracht, zodat er nu al een totaal van 43 van deze bijzondere kaarten, waarop de door baanvegers, clubs en ijswegencentrales onderhouden ijswegen zijn aangegeven, zijn gelokaliseerd.

Het voortouw bij de produktie van deze kaarten blijkt te zijn genomen in Zuid-Holland, waar in 1890 een kaart werd uitgebracht met de ijswegen ten oosten van Leiden. In 1894 bracht de Zuidhollandsche IJsvereniging, tegenwoordig het gewest Zuid-Holland, een mooie set met drie kaarten uit, vergezeld van een uitvoerige beschrijving van alle tochten, die konden worden gereden.

Het ligt in de bedoeling uiteindelijk tot een publicatie te komen, waarvoor getracht zal worden een uitgever te vinden.

Er is inmiddels al overduidelijke belangstelling uit de hoek van de kartografie. Zowel het Kartografisch Tijdschrift als de afdeling Kartografie van de Universiteit van Utrecht heeft om informatie verzocht. Het tijdschrift wil graag een publicatie over dit vrijwel onbekende fenomeen. De conservator van de kartografische collectie van de universiteit liet weten, dat er vrijwel niets bekend is over dit soort kaarten. In de collectie van de universiteit bevindt zich slechts één exemplaar: de kaart van het zuidelijke deel van Noord-Holland, die in 1910 werd uitgegeven.

Bij dit nummer is een voorlopig overzicht als losse bijlage bijgevoegd.

Wil iedereen die in het bezit is van één of meerdere ijswegenkaarten controleren of ze in het bezit zijn van een exemplaar dat bij ons nog niet bekend is.

Voor de duidelijkheid: routekaartjes bij georganiseerde schaatstochten vallen buiten deze inventarisatie.

Vragen of opmerkingen kunt u richten aan:

Ron Couwenhoven - Flevomeer 34 - 1509 GP ZAANDAM
tel. 075-6310009
e-mail koor@xs4all.nl

Boek en zopie

Skoskerinne troch de tiid; 75 jaar ijsclub De Brekken, Oudega is te bestellen bij Dhr Ykema, tel. 0515 - 469648. In dit prachtige boek, rijklijk geïllustreerd met zwart-wit foto's en tekeningen komen niet alleen de wetenswaardigheden van die club, maar o.a. ook beroepen en spellen op het ijs aan bod. f 42,- inclusief porto. (Ruud Kalee)

Als er één vrouw een boek verdient is het Gunda Niemann wel. **Ja, ich will. Traumkariere mit Tränen und Triumphen** valt op door zijn prachtige illustraties. Het is gemakkelijk te bestellen via AMAZON.DE, de Duitse afdeling van het bekende digitale warenhuis. Het kost DM 39,90 exclusief portokosten. (NM, tip van Huub Snoep)

Boek en zopie (vervolg)

Frost Fieber in Friesland - Erhard Brüchert

De laatste jaren - en dan vooral in de piek jaren 1985, '86 en '87 zijn er tientallen boeken verschenen over de Elfstedentocht, alle geschreven in de Nederlandse en Friese taal. Sinds kort is daar een titel in het Duits bijgekomen.

Erhard Brüchert, leraar Duits en geschiedenis aan het gymnasium in Oldenburg (Oost-Friesland) heeft niet alleen de Elfstedentocht van 1997 gereden samen met een vriend, maar er ook een boeiende roman over geschreven. In 'Schaatskoorts in Friesland' rijden 2 broers, Erik en Arno, de "tocht der tochten". Zo wordt de Elfstedentocht ook in dat boek genoemd. Brüchert beperkt zich echter niet alleen tot een boeiend verslag van de 2 broers, maar er lopen meerdere verhaallijnen door elkaar heen. Hij beschrijft ook zijn jeugd in Oost-Pruisen en de vlucht voor de Russen in Wereldoorlog II. Bij deze vlucht speelt een Fries uit Harlingen een grote rol. Brüchert is romancier genoeg om later deze Fries nog op een boeiende manier opnieuw ten tonele te voeren (in 1997). Ook zijn puberteit en eerste verliefdheden in Oost-Friesland komen aan bod.

Daarnaast beschrijft hij in korte hoofdstukjes de geschiedenis van de voorgaande Elfstedentochten. Aan alles is te merken dat Brüchert weet waarover hij schrijft. Zelfs de oud-schaatsenmaker Nooitgedagt is hem bekend.

Een nadeel van de verschillende verhaallijnen is dat, de overgangen van het ene verhaal naar het andere soms wel erg abrupt zijn. Het maakt het boek in zijn totaliteit wel tot een echte roman. In dit opzicht zou je het een moderne versie kunnen noemen van de Elfstedentocht van Jef Last.

Wat betreft de Elfstedentocht van 1940 - met het beroemde (of beruchte?) Pact van Dokkum heeft Brüchert wel een heel eigen Duitse invalshoek. Zijn visie is dat de vijf mannen die gezamenlijk de finish over gingen dit gedaan hebben als een soort tegenhanger van de tijdgeest in het toenmalige Duitsland van "Kampf um Dasein und Kampf bis zum Auszersten". Waarschijnlijk was de echte reden dat geen van allen in de finale op avontuur durfde te gaan, uit angst voor elkaar.

Een aparte vermelding verdienen de in zwart-witte tinten gedrukte foto's. Het lijkt wel of het op 4 januari 1997 niet echt dag geworden is. Een groter bezwaar is dat de foto's en de plaatsnamen vaak geen enkele relatie met elkaar hebben. Bij Dokkum staat het bekende Elfstedenstandbeeld uit Leeuwarden afgedrukt.

Deze detailkritiek verhindert niet te concluderen dat de schrijver een interessant, vlot geschreven boek heeft toegevoegd aan de Elfstedenbibliotheek. (Annie Broere)

Opmerking redactie: het boek is niet via de Nederlandse boekhandel verkrijgbaar en kan het beste worden besteld via de Duitse tak van AMAZON.COM op internet.

DM 32,50 + zo'n DM 16 verzendkosten.

IJsvermaak in Leeuwarden met als ondertitel: *Geschiedenis van Koninklijke Vereniging 'De IJclub' 1850-2000* - Chris Kruisinga & Pieter de Groot

Ter gelegenheid van het honderdvijftigjarig bestaan heeft de sinds 1925 koninklijke Vereniging 'De IJclub' een prachtig jubileumboek uitgegeven. De beide auteurs, waarvan Pieter de Groot eerder al verantwoordelijk was voor diverse Elfstedenuitgaven, zijn er in geslaagd de geschiedenis van de Koninklijke te plaatsen in het juiste historisch perspectief. Een hoofdstuk als 'Oorlog in Zuid-Afrika en in Leeuwarden' getuigt hiervan.

Het schitterend geïllustreerde boek is te bestellen bij de Friese Pers Boekerij, telefoon 058-2845545, of bij uw boekhandel. Het ISBN-nummer van het boek is 90-330-1100-X. Voor de prijs van f37,50 hoeft u het niet te laten! (Tom Streng)

IJskampioenen met als ondertitel: *Onvergetelijke momenten uit de Nederlandse Schaats historie* - Maarten Scholten

Vijfentwintig Nederlandse kampioenen van de langebaan passeren de revue in het boek IJskampioenen van Maarten Scholten. Een vlot geschreven boek waarin wordt teruggeblikt op de grote Nederlandse schaatssuccessen uit het verre en recente verleden.

Het boek kan worden besteld bij de boekhandel (ISBN 90-6005-668-x). (TS)

Shv Woerden 25 jaar jubileumboek - Thea de Boer en Hans Peperstraten

Een verzorgde jubileumuitgave van Schaats hardrijdersvereniging Woerden. Naast verhalen over de plaatselijke coryfeeën als Joop van den Berg - 'Hij werd Nederlands kampioen bij de junioren op geleende stalen noren' - en Ralf van der Rijst geeft de uitgave een duidelijk beeld van het verenigingsleven van SHV. Het boekje is te bestellen bij N. v.d. Horst, telefoon 0348-412834. U hoeft uitsluitend de portokosten te vergoeden. (TS)

IJclub Eendracht Vriezenveen 100 jaar - Henny Alferink en Jan Waayman

De chronologische beschrijving van de geschiedenis van 'IJclub Eendracht' uit Vriezenveen past uitstekend in de almaar groeiende stapel jubileumboeken. De eenvoudige uitgave is te bestellen bij A. Abbink, telefoon 0546-561952. Ook hier bent u tegen vergoeding van de portokosten een boekwerkje rijker. (TS)

Marathonschaatsen op kunstijs 8 maart 1970 - 19 februari 2000 - Foppe de Vries

Half maart glijdt het jaarlijks door de brievenbus. 'Marathonschaatsen op kunstijs' geeft een statistische terugblik op het voorbijge marathonseizoen met allerlei klasseringen. Dit jaar inmiddels jaarboekje nr. 15. Voor de marathonliefhebber een leuke uitgave.

Te bestellen bij Foppe de Vries - tel. 0511-541489 - voor de prijs van f 6,60 (inclusief portokosten!). (TS)

Boek & Zopie met als ondertitel: *Boeken en schaatsen uit een particuliere collectie* - Annie Broere

De catalogus behorend bij de tentoonstelling 'Boek & Zopie', deze winter gehouden in de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, geeft de verzamelaar de nodige interessante informatie over het schaatsboek. De in de catalogus opgenomen lijst van tentoongestelde werken vormt voor de verzamelaar weer een bron van inspiratie.

De catalogus kost f 15,00 en is te bestellen bij de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, telefoon 070-3140911 (TS)

Fraaie affiches + jubileumboek van Klein Maar Dapper

IJclub Klein Maar Dapper uit Krommeniedijk is druk bezig met de voorbereidingen voor het 100-jarige bestaan. Er zal een jubileumboek worden uitgegeven en ter ondersteuning van de activiteiten worden drie fraaie affiches in zeefdruk aangeboden. De tekst in dichtvorm werd geschreven door Gerrit Visser en de aquarellen werden gemaakt door kunstenaar Tinni de Groot.

Het jubileumboek, dat door Ron Couwenhoven wordt geschreven, is in de voorverkoop tot 1 september te verkrijgen voor f. 25,-. De affiches - iets groter dan A4-formaat - zijn te bestellen voor f. 25,- of f. 10,- per stuk. Inlichtingen bij secretaris Jaap van Nieuwenhuizen, tel. 075-6211654. (RC)

Van de redactie

Kouwe Drukke is een uitgave van 'De Poolster', verzamelkring van winterse objecten, en verschijnt drie maal per jaar.

Abonnement f 40,- per jaar inclusief verzendkosten en de omslagkosten van de jaarlijkse bijeenkomst.

Misdrukken, bezorgfouten of iets dergelijks zo snel mogelijk doorbellen a.u.b. naar Bart van de Peppel, 0318-416489.

Redactie-adres:

Niko Mulder
Schoener 48-01
8243 XT LELYSTAD
tel. 0320-251663
e-mail: ysvogel@compuserve.com

Leden redactie:

Annie Broere, tel. 0316-223081
Bart van de Peppel, tel. 0318-416489
Nico Pieterman, tel. 0180-513743
Tom Streng, tel. 0348-563100

Voorzitter De Poolster:

Matthy van Klaveren
tel. 0251-241492
icu12191@euronet.nl

Secretaris:

Huub Snoep
tel. 023-5613848
snoos@xs4all.nl
fax: 023-5572340

Penningmeester/Ledenadm.:

Bart van de Peppel
tel. 0318-416489
bwvdpeppel@freeler.nl

Lid:

Wiebe Blauw
tel. 071-5175873
w.blauw@planet.nl

Abonnement

Verzamelaars of geïnteresseerden die zich willen aansluiten worden verzocht f 40,- over te maken op gironummer **7753528**

t.n.v. B.W. v.d. Peppel - inz. Poolster
Marijkelaan 7
6721 GN BENNEKOM

Vermeld vooral - inz. Poolster - achter B.W. v.d. Peppel

Kopij

Voor het septembernummer van *Kouwe Drukke*, dat ongeveer een maand voor de Oktoberbijeenkomst zal verschijnen, moet de kopij

uiterlijk vrijdag 28 juli 2000

binnen zijn op het redactie-adres. Handgeschreven, getypt, op diskette of per e-mail, het is ons om het even. Kleine berichtjes kunnen ook worden doorgebeld, maar a.u.b. niet op het allerlaatste moment.

Inhoud septembernummer (onder voorbehoud)

Co Lassche (2) - de Amstelveense periode
De geschiedenis van de skeeler (2)
Spelletjes op het ijs (1)
J.E. Martin - Hongaars/Amerikaans schaatsenmaker
Johannes van Wachem (2)
Herinneringen aan Elfstedentochten (1)
In het teken van de slang - een mysterieuze schaatsenmaker
vervolg van tegels - baanvegers - krabbelbaantje
en nog veel meer

De inhoud van artikelen in *Kouwe Drukke* mag zonder schriftelijke toestemming van de auteurs niet worden gebruikt voor andere publicaties.

STERK.
Machinaal gemaakte Noorsche Schaatsen
van H. J. GORTER te Zwolle,

De eerste Nederlandsche fabriek
VAN

LICHT.

leverd NOORSCH SCHAASTSEN even goed, even licht, even fraai en bovendien veel goedkoper, dan degene die uit Noorwegen worden ingevoerd.
Men leze de recensies in alle Sportbladen van 3 en 10 Nov. j-l. en ga bij de agenten de schaatsen zien.

In alle voorname plaatsen van ons land verkrijgbaar.

Waar niet vertegenwoordigd, worden SOLIDE AGENTEN gevraagd:

Voor Overijssel	bij O. DE LEEUW, firma H. J. J. Bolte, Diezestraat, Zwolle.
Amsterdam	N. J. KAMPEK, N. Z. Voorburgwal.
	W. L. VAN LEEUWEN, N. Z. Voorburgwal.
Arnhem	G. C. LEIJSE, Kerstraat 221.
Gravenhage	I. PIETERSE & Co., Turfstraat 21.
Leiden	K. KAISER, Assendelfstraat 30.
Utrecht	G. P. KIEVENAAR, Passage, hoek Spui.
	GEER. STRAATBURG, Boommarkt.
	A. T. H. v. d. STOK, Vroonsteeg 12.
	W. GERITJ, Wed. H. GELTSCHE, Vestrat.

FRAAI.

GOEDKOOP.

Advertentie van H. J. Gorter in Nederlandsche Sport No. 643 van 17 november 1894

Behoort bij ISSN 1572-4476

Digitale reprint Kouwe Drukke nr. 8 3e jaargang april 2000

Uitgave van de St. "De Poolster"

B.W. van de Peppel, Marijkelaan 7, 6721 GN Bennekom

Tel. 0318 416489, e-mail: b.w.vd.peppel@hccnet.nl